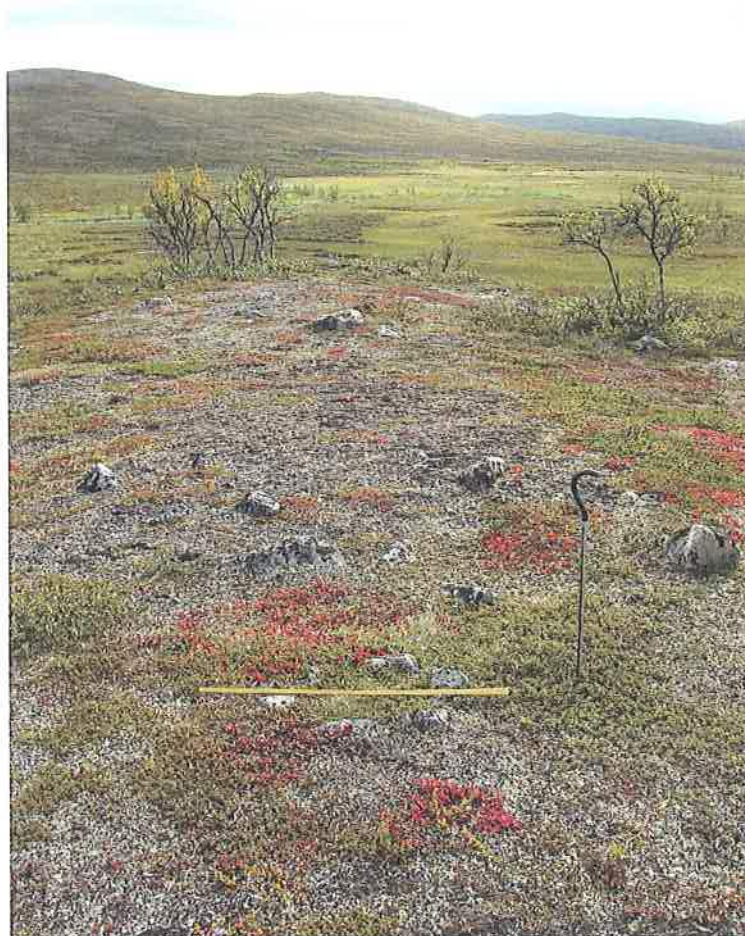

REISA NASJONALPARK

RÁISDUOTTARHÁLDI LANDSKAPSVERNOMRÅDE

Nordreisa kommune, Troms fylke

Reindriftssamisk teltboplass i nasjonalparken. Foto: Rudi A. Mikalsen.

RAPPORT FOR REGISTRERINGSPROSJEKTET 2007-2008

Registrering av kulturminner og kulturmiljø

Stine Benedicte Sveen Rudi Johan Angell Mikalsen

Innhold

Innhold.....	2
1. Innledning.....	4
1.1 Forord	4
1.2 Prosjektsammendrag	5
1.3 Kulturminner - lovverk og forvaltning.....	6
Automatisk fredete kulturminner.....	7
Kulturmiljø	9
1.4 Kulturminner - verneverdier	10
2. Reisa nasjonalpark, Ráisduottarháldi landskapsvernområde.....	11
2.1 Verneområdene.....	11
2.2 Landskapet.....	12
2.3 Friluftslivet.....	13
2.4 Reindriffta	14
3. Registreringene.....	16
3.1 Tidligere kulturminneregistreringer.....	16
3.2 Registrerte kulturminner 2007-2008.....	18
Undersøkelser i Avvevággi.....	21
3.3 Feltarbeidet.....	21
3.4 Undersøkte områder.....	23
3.5 Muntlige overleveringer om kulturminner	24
4. Registrerte kulturminnetyper.....	26
4.1 Árran.....	26
4.2 Samiske gammetufter	27
4.3 Andre gammer, tilknyttet utmarksnæring.....	29
4.4 Samisk bygningsmiljø	30
4.5 Steinaldertufter.....	32
4.6 Álli.....	33
4.7 Borri.....	33
4.8 Lekeplasser.....	34
4.9 Fangstanlegg.....	35

4.10	Reingjerder.....	37
4.11	Tjæremiler.....	38
4.12	Graver og hellige steder (bássebáikkit).....	40
	Gravplasser.....	40
	Sicider og hellige fjell.....	41
5.	Presentasjon av delområder i nasjonalparken og landskapsvernområdet.....	42
5.1	Ráisjávri (kartbilag 1).....	43
	Verdier.....	43
	Forslag til skjøtsel og hensyn.....	44
5.2	Strekningen Ráisjávri – Sáitejávri (kartbilag 2).....	45
	Verdier.....	45
	Forslag til skjøtsel og hensyn.....	46
5.3	Ráisduottarháldi landskapsvernområde (kartbilag 3).....	48
	Verdier.....	48
	Forslag til tiltak og skjøtsel.....	49
5.4	Ráissaávži/Reisadalen - strekningen Sieimma til Imo (kartbilag 4).....	50
	Verdier.....	50
	Forslag til tiltak og skjøtsel.....	51
5.5	Strekningen Sieimma til Imo (kartbilag 5).....	55
	Verdier.....	55
	Forslag til tiltak og skjøtsel.....	57
5.6	Njállavži-området (kartbilag 6).....	59
	Deatnomuotki.....	60
	Mirkojohka.....	61
	Jiehtanasgorsa.....	62
	Čiertegorsa.....	64
6.	Litteratur.....	65

1. Innledning

1.1 Forord

Reisaprojektet har vært veldig lærerikt. Det er sjelden vi får anledning til å foreta kulturminneregistrering over så store områder og til å få sett og studert kulturminner i sin sammenheng og i sitt opprinnelige miljø. Prosjektet har budt på store naturopplevelser og på innsikt i den lokale områdebruken gjennom vårt samarbeid med lokale ressurspersoner i reindriften og i Reisa. Samarbeidet har gitt oss tilgang til de muntlige overføringene om kulturminner. Vi har dermed kunnet gjennomføre et effektivt og målrettet feltarbeid, med et stort antall registrerte kulturminner som resultat, innenfor trange økonomiske rammer. Det gode resultatet beror også på at vi har fått bistand med transport og kunnet befære store områder.

Prosjektet har i flere omganger blitt presentert for arbeidsgruppa for forvaltningsplanen og for rådet for nasjonalparken. Arbeidsgruppa har også fått utkast til sluttrapport til gjennomsyn. Vi har fått mange nyttige innspill og korrigeringer som vi har tatt høyde for i den endelige rapporten. Dette gjelder ikke minst vår kontaktperson hos Fylkesmannen, Ann-Heidi Johansen.

Da gjenstår det bare å si:

Giitu buori ovttasbarggus! (Takk for det gode samarbeidet)

Olmáivággi/Mandalen, 21.01.2011

1.2 Prosjektsammendrag

Sametinget har i perioden 2007-2008 gjort kulturminneregistreringer i Reisa nasjonalpark og Ráisduottarháldi landskapsvernområde på oppdrag for Fylkesmannen i Troms. Oppdraget har gått ut på å skaffe en best mulig oversikt over kulturminnene i verneområdene, sjekke opp tidligere registreringer og få kunnskap om hvordan ferdsel og aktivitet i forbindelse med friluftsliv og reindrift påvirker kulturminnene. Innenfor disse rammene ønsket Sametinget også å registrere kulturminner vi hadde fått kjennskap til gjennom kontakt med reindriften.

Den direkte foranledningen til prosjektet var at Fylkesmannen er ved å utarbeide en forvaltningsplan for nasjonalparken og landskapsvernområdet, der det vil bli gjort avveininger mellom bruk og vern. Det framgår både av den gamle naturvernloven og av den nye naturmangfoldloven av 2009 at vernet ikke kun omfatter natur, men også kulturminner. Om nasjonalparker står det i naturmangfoldloven: ”I nasjonalparker skal ingen varig påvirkning av naturmiljø eller kulturminner finne sted, med mindre slik påvirkning er en forutsetning for å ivareta verneformålet. Forskriften skal verne landskapet med planter, dyr, geologiske forekomster og kulturminner mot utbygging, anlegg, forurensning og annen aktivitet som kan skade formålet med vernet, og sikre en uforstyrret opplevelse av naturen” (§35). I landskapsvernområder skal det ”ikke settes i verk tiltak som kan endre det vernede landskapets særpreg eller karakter vesentlig”. Det uttrykkes eksplisitt at ”kulturminner som bidrar til landskapets egenart” inngår i landskapsdefinisjonen, og at kulturlandskap kan vernes som landskapsvernområde (§ 36).

Sametingets registreringsprosjekt har strukket seg over to feltsesonger og omfatter 18 ukesverk. Vi har foretatt registreringer i utvalgte områder i hele nasjonalparken og landskapsvernområdet. Utvalget har vært foretatt i samråd med Fylkesmannen. Vi har basert oss på skriftlige og muntlige kildeopplysninger om kulturminner og/eller antakelser om at evt. kulturminner i området kunne være utsatt for slitasje i forbindelse med friluftsliv (Nordkalottleden) og motorisert ferdsel (reindriften barmarksløyper).

For hele nasjonalparken og landskapsvernområdet forelå det på forhånd ingen registrerte kulturminner i kulturminneforvaltningens database Askeladden (<http://askeladden.ra.no>). De eneste undersøkelsene som var foretatt, var Tromsø Museums registreringer langs Reisavassdraget på slutten av 1970-tallet i forbindelse med vassdragsreguleringene.

Sametingets registreringsprosjekt har resultert i totalt 215 registrerte kulturminner. De fleste er automatisk fredete samiske kulturminner. Årran ugjør om lag halvparten av alle de registrerte kulturminnene, etterfulgt av fangstanlegg for villrein (bogasteller og fangstgroper). Andre automatisk fredete kulturminner er 2 hustuffer fra yngre steinalder/tidlig metalltid. Det er gjort svært få funn av denne kulturminnetypen i innlandet, de aller fleste hustuffer er påvist ved kysten. Tuftene ble påvist ved Ráisjávri, som peker seg ut som et

område rikt på kulturminner relatert til bosetting, reindrift og villreinfangst. Det er i tillegg registrert en rekke nyere kulturminner som ikke har et automatisk vern etter kulturminneloven, men som vi anser som verneverdige. Det dreier seg i første rekke om tjæremilene i Reisadalen, som er representative for utmarksnæringen til gårdsbrukene i Reisa og vitner om kulturelt mangfold.

Kulturminnene i nasjonalparken og landskapsvernområdet er generelt godt bevart og ligger i et helhetlig og velbevart landskap og i sitt opprinnelige miljø. Dette gjelder særlig de samiske kulturminnene i øvre del av nasjonalparken og i landskapsvernområdet, som ligger skjermet i forhold til friluftslivet. Det foreligger konflikt i forhold til reindriftnas barmarksløype når det gjelder en teltplass og en fangstgrop langs strekningen mellom Ráisjávri og Sáitejávri. Vi vurderer det slik at det vil la seg gjøre å justere traséen i samarbeid med reindriftna og Fylkesmannen for å sikre disse lokalitetene mot ytterligere slitasje. Det samme er tilfelle med et mindre fangstgropssystem langs Nordkalottleden og kjøretraséen mellom Imo og Ráisjávri.

Langs Nordkalottleden mellom Sieimma og Ráisjávri er landskapet og kulturminnene preget av friluftslivet, gjennom ferdsel og aktivitet i tilknytning til et stort antall rasteplasser, bålplasser og hytter. På strekningen Sieimma – Imo gjelder dette særlig tjæremilene, mens det er árran og teltplasser som er mest berørt fra Imo og mot Ráisjávri.

I øvre del av nasjonalparken og i landskapsvernområdet har det vært en kontinuitet i områdebruk gjennom reindriftna og en intern kunnskapsoverføring om kulturminnene innen siidaen og familien. Vi vurderer dette som viktig i en forvaltningssammenheng, fordi kulturminnene har en identitetsverdi for brukerne og fordi kulturminnene er kjent og at det dermed foreligger gode forutsetninger for å ta hensyn til dem. Når det gjelder Reisadalen og Nordkalottleden, ser vi behov for at det foretas informasjonstiltak som merking av utsatte kulturminner og informasjonstavler (gjerne i tilknytning til overnattingsplassene), i tillegg til omlegging/justering av stitraséen. Dette vil også ha verdi i et formidlingsperspektiv. Nærheten til Nordkalottleden gjør kulturminnene utsatt for ødeleggelse og slitasje. Samtidig gjør tilgjengeligheten at kulturminnene kan få høy opplevelsesverdi ved de rette skjøtselstiltakene.

1.3 Kulturminner - lovverk og forvaltning

Forvaltningen av kulturminner er regulert etter kulturminneloven av 1978. Kulturminner og kulturmiljø er her definert som: “alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng” (kulturminnelovens §2).

Automatisk fredete kulturminner

I Reisa nasjonalpark og Ráisduottarháldi landskapsvernområde finner vi kulturminner som steinaldertufter, gammer og gammetufter, stabbur, teltboplasser, hellere brukt til overnatting, fangstgroper og bogasteller, reingjerder, tjæremiler, ferdselsveier, graver og hellige steder.

De fleste er samiske kulturminner som antas å være eldre enn 100 år (1800-talls og eldre). Disse er etter lovverket automatisk fredet. For kulturminner med annen historisk og kulturell tilhørighet går fredningsgrensen ved 1537 e.Kr. (kml. § 4). Norske eller kvenske 18- og 1900-talls kulturminner som jaktgammer, hus og tjæremiler er altså ikke omfattet av noe automatisk vern, men kan få status som verneverdige etter bestemte kriterier (se siste avsnitt). Forvaltningsansvaret for kulturminner er delt mellom Sametinget og fylkeskommunen.

Automatisk fredete kulturminner har et automatisk vern mot alle tiltak som innebærer skade eller ødeleggelse, flytting, forandring, tildekking eller ”utilbørlig skjemming” (kml. § 3). Sametinget og fylkeskommunen må motta søknad når slike inngrep kan skje (kml. § 8). I praksis vil dette si alle former for utbyggingstiltak og inngrep i marka eller i et automatisk fredet hus. Hvis et planlagt tiltak viser seg å være i konflikt med et automatisk fredet kulturminne, vil forvaltningsmyndighetene som regel gå i mot tiltaket. Tiltakshaver kan imidlertid søke om dispensasjon fra vernebestemmelsene med hjemmel i kulturminnelovens § 8. Sametinget og fylkeskommunen vil da gi en tilråding til Riksantikvaren, som er dispensasjonsmyndighet, om tiltaket kan la seg gjennomføre under visse vilkår. Slike vilkår kan være at det må foretas utgraving, eller at en restaurering eller istandsetting av et fredet hus må utføres etter antikvariske prinsipper (se neste avsnitt).

Inngrep må verken skje i det automatisk fredete kulturminnet eller i dets sikringssone. Sikringssonen blir fastsatt av forvaltningsmyndighetene etter nærmere skjønn, eller så langt det er nødvendig for å verne kulturminnet. Den omfatter minimum et 5 meter bredt belte rundt kulturminnet, regnet fra dets synlige ytterkant (kml. § 6).

Kulturminneloven gir Sametinget og fylkeskommunen adgang til å gjøre nødvendige tiltak for å ”pleie og anskueliggjøre” automatisk fredete kulturminner, så langt grunneier eller bruker er varslet (kml. §11). Slike tiltak kan omfatte vegetasjonspleie, inngjerding og fysisk tilrettelegging i form av skilting og kulturstier, samt restaurering, gjenoppbygging og flytting av fredete bygg. Hvis grunneiere og andre brukere av kulturminner ønsker å gjennomføre formidlings- og skjøtselstiltak, må dette skje i samråd med kulturminneforvaltningen. Riksantikvaren, Sametinget, fylkeskommunen og Norsk kulturminnefond har ulike tilskuddsordninger.

Bygningsvern

Fredningsgrensen på 100 år for samiske kulturminner gjelder også bygninger. Bygninger kan defineres som samiske etter en helhetsvurdering ut fra følgende kriterier:

1. Historisk og kulturell sammenheng (f.eks. bosettings- og næringshistorie, geografisk beliggenhet)
2. Kulturminnets funksjon (f.eks. næringsmessig, sesongmessig funksjon, sosial funksjon, religiøs funksjon)
3. Miljømessig sammenheng (f.eks. del av et samisk kulturmiljø, organisering av bygningsmiljøet, forholdet til andre kulturminner i området)
4. Regional byggeskikk
5. Lokale oppfatninger (eiers og lokalsamfunns oppfatninger av kulturell tilhørighet)

For fredete bygg gjelder kulturminnelovens § 3 (se forrige avsnitt) om forbud mot inngrep som forandring, flytting og skjemming. Slike inngrep er melde-/søknadspliktige og skal etter loven dispensasjonsbehandles med Riksantikvaren som vedtaksmyndighet. Det har vært foreslått å utvide meldepliktgrensen til 1950 når det gjelder samiske byggverk.

Sametinget har praktisert lovverket slik at istandsetting av fredete bygninger ikke krever dispensasjonsbehandling. Det dreier seg da om vanlig vedlikehold og reparasjon etter tradisjonelle metoder, dvs. at minst mulig og bare skadet virke skiftes ut, og at det som skiftes ut, erstattes av tilsvarende virke, framstilt på samme måte som det opprinnelige. Tvilstilfeller skal drøftes med kulturminneforvaltningen på forhånd. Eier eller tiltakshaver kan søke tilskudd til slik restaurering (jf. forrige avsnitt).

Flytting av et automatisk fredet bygg er altså forbudt etter lovverket (kml. § 3). Flytting av byggverk, og da spesielt stabbur, har imidlertid vært svært vanlig i den samiske bygningskulturen. Å kategorisk nekte slik flytting ville være å ødelegge en viktig tradisjon, dessuten kanskje dømme huset til forfall. Innen det samiske bygningsvernet har man derfor åpnet for å kunne flytte bygg innenfor en gård/boplass eller til andre gårder i samme bygd. Man har derimot stilt seg restriktiv til flytting ut av en stabbursrekke eller ut av en samisk bygd eller et samisk kulturlandskap. Sametinget har i sin forvaltningspraksis lagt vekt på at bruken av huset styrker vernet og bidrar til bosetting i samiske bygder. Bruk vil her si tradisjonell bruk. Det vil normalt ikke gis dispensasjon til bruksendring, eksempelvis ved at et stabbur blir oppgradert og omgjort til en bolig.

Bygninger yngre enn 100 år anses som verneverdige hvis de har kulturhistorisk eller arkitektonisk verdi. Nord-Troms og Finnmark står i en særstilling fordi det er så få bevarte hus fra før krigen. I det nasjonale SEFRAK-registret over verneverdige bygg er alle kjente

bygninger fra før 1944 i Nord-Troms og Finnmark oppført, mens grensen for landet for øvrig går ved år 1900. Databasen er langt fra komplett, men utgjør et viktig datagrunnlag for arealplanleggere og byggesaksbehandlere i kommune og forvaltning.

Verneverdige bygg omfattes ikke av kulturminneloven, men ivaretas gjennom ulike bestemmelser i plan- og bygningsloven. All riving, utvidelse og bruksendring av eksisterende bygg er søknadspliktige tiltak (pbl. § 20). I § 31 om ”ivaretagelse av kulturell verdi ved arbeid på eksisterende byggverk” heter det seg dessuten: ”Ved endring av eksisterende byggverk, oppussing og rehabilitering, skal kommunen se til at historisk, arkitektonisk eller annen kulturell verdi som knytter seg til et byggverks ytre, så vidt mulig blir bevart”.

Kulturmiljø

Et kulturmiljø er et område hvor kulturminnene inngår i en større helhet eller sammenheng. Begrepet bygningsmiljø brukes der det er bygninger involvert. Kulturminnene eller bygningene har ikke nødvendigvis samme alder eller vernestatus. Et kulturmiljø kan bestå av kulturminner som ligger konsentrert og topografisk avgrenset rundt et vann, en elv eller i et skar, på grunn av ressurstilgangen (fangst, fiske, skog), ferdsel eller flytte- og trekkveier. Det kan være en helhet av kulturminner eller bygninger med samme kulturelle tilknytning, samme bruksperiode eller samme funksjon. Slik som en reindriftssamisk teltboplass med árran, melkegjerde og melkegroper, et fangstanlegg med flere čilla/bogasteller eller et sjøsamisk bruk med bolighus, naust og sjøbu. Et kulturmiljø kan også bestå av områder det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til, og er derfor ikke alltid et menneskepåvirket landskap.

Et kulturmiljø er ikke automatisk fredet, med mindre det er foretatt en områdefredning av Riksantikvaren. Når vi definerer noe som et kulturmiljø, gir det imidlertid føringer for forvaltningen av områdene. Vi understreker dermed at sammenhengen mellom kulturminnene ikke bør bli brutt, ved etablering av nye bygninger, anlegg, stier, kjøretraséer osv. I dagens forvaltningspraksis blir det lagt vekt på at kulturminner skal bevares i sin sammenheng. Dette er i tråd med formålsparagrafen i kulturminneloven: “Kulturminner og kulturmiljøer med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet, og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning” (kulturminnelovens §1).

1.4 Kulturminner - verneverdier

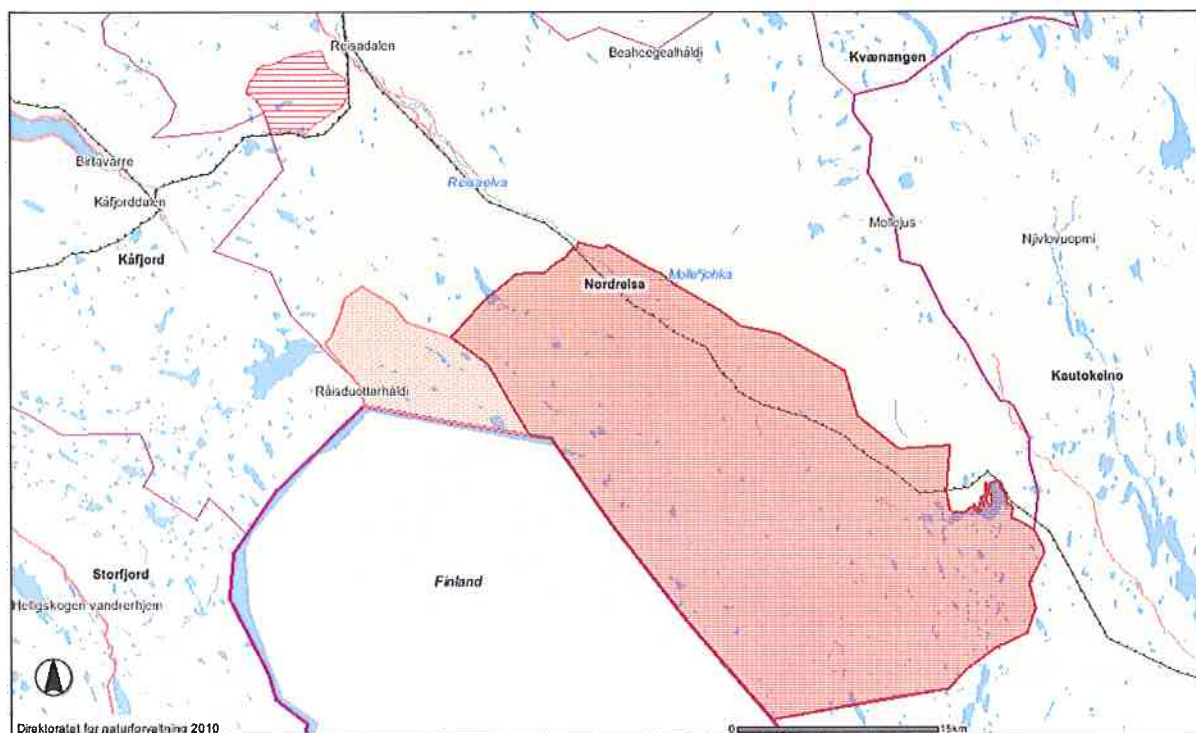
I tillegg til kulturarv og identitet, er formålet med kulturminnevernet å ivareta kulturminner og kulturmiljøer “som vitenskapelig kildemateriale og som varig grunnlag for nålevende og fremtidige generasjoners opplevelse, selvforståelse, trivsel og virksomhet” (kulturminnelovens §1). Kulturminner og kulturmiljøer skal altså ivaretas som kunnskapskilder og som grunnlag for opplevelse/bruksressurs. For å oppnå dette, har vi retningslinjer som går ut på at et mangfold og et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal ivaretas.

Vi har følgende kriterier for vurdering av verneverdien til kulturminner og kulturmiljøer:

1. Representativitet
2. Mangfold
3. Sammenheng og miljø (et helhetlig eller velbevart landskap)
4. Alder
5. Sjeldenhet
6. Autentisitet (at kulturminnet har sin opprinnelige utforming eller funksjon eller er bevart i sitt opprinnelige miljø)
7. Fysisk tilstand
8. Arkitektonisk og kunstnerisk verdi

2. Reisa nasjonalpark, Ráisduottarháldi landskapsvernområde

2.1 Verneområdene

Reisa nasjonalpark (markert med rødt) og Ráisduottarháldi landskapsvernområde (rosa). Kartet er hentet fra www.naturbase.no.

Reisa nasjonalpark og Ráisduottarháldi landskapsvernområde ble opprettet 28. november 1986 med hjemmel i naturvernloven. Formålet med Reisa nasjonalpark er ”å bevare et vakkert og tilnærmet urørt fjell- og dalområde med dets plante- og dyreliv og geologiske forekomster, og å gi allmennheten adgang til friluftsliv i et slikt område.” Formålet med Ráisduottarháldi landskapsvernområde er ”å bevare et særpregede høg fjellområde med løsavsetninger av stor naturhistorisk verdi, og å gi allmenheten adgang til friluftsliv i et slikt område.”

Nasjonalparken dekker et område på 803 km², mens landskapsvernområdet er på 80 km². Dette utgjør store deler (ca. 1/4) av Nordreisa kommunes samlede areal.

2.2 Landskapet

Ráisduottar. Viddelandskap i øvre del av Reisavassdraget. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Reisadalen (Ráissaávži) strekker seg fra et landskap med fjellvidde i sørøst, kalt Ráisduottar (se bilde), til et mer alpint landskap ved kysten i nordvest. Det samiske terrengordet ávži betyr trang dal, kløft. Elva heter Ráiseatnu, eatnu brukes om en stor elv. Dalen kutter seg ned i det omkringliggende landskapet med flere hundre meter. Den øvre delen av dalen har et canyonpreg (se bilde neste side), mens den nedre delen er en bred jordbruksdal. Ved elvas utløp innerst i Reisafjorden ligger tettstedene Storslett og Sørkjosen. Reisadalen er bebygd fra Reisafjorden og til Saraelv, som ligger ca. 10 km fra Sieimma og nasjonalparkgrensen. Riksveg 865 går fra Storslett til Saraelv.

Reisaelva har sin hovedkilde i Ráisjávri sørøst i nasjonalparken. Sjøen dekker et areal på ca. 5 km². Elva er ca 100 km lang fra der elvene Ráiseatnu og Njállajohka møtes. Ráiseatnu er navnet på det øvre løpet fra Ráisjávri og gjennom Ráisvuopmi. De samiske terrengordene forteller at dette er en stor elv (eatnu) og et skogkledd dalføre (vuopmi). Njállajohka har sitt utspring ved grensen mot Finland og renner gjennom Njálláávži, som går over i Reisadalføret mot sør. Reisaelva tilføres også vann fra flere sidevassdrag.

Den øvre delen av nasjonalparken har vidder og høyderygger (čearru) med skrinnskierrri- (dvergbjørk-)vegetasjon. Her fins også vidstrakte myrstrekninger, og dalsenkninger og områder rundt vann der det vokser fjellbjørkeskog. I Reisadalen er det bjørkeskog, og fra Imo og videre ned også furuskog.

Canyonlandskap i Ráissaávži/Reisadalen. Foto: Rudi A. Mikalsen.

2.3 Friluftslivet

T.v. turhytte og rasteplass ved Sieimma. T.h. rasteplass ved Lille Mollis (Litlegropa). Foto: Rudi A. Mikalsen.

Mellom Sieimma og Imo i Reisadalen er det tilrettelagt for friluftsliv og turisme med stier, hytter, rasteplasser, fiskeplasser og landingssteder for elvebåt. Ved siden av elva er Nordkalottleden ferdselsåren. Nordkalottleden følger sørvestsiden av Reisaelva fra Saraelv og opp til Nedrefoss, der den krysser elva og fortsetter på den andre siden. Ved Imo deler stien seg, og hovedløypa fortsetter i sørøstlig retning mot Ráisjávri. Også på denne strekningen er det anlagt flere rasteplasser. Fra Ráisjávri følger Nordkalottleden nordsiden av vannet mot Kautokeino.

I forbindelse med Sametingets registreringsprosjekt ble det mellom Sieimma og Ráisjávri dokumentert rasteplasser. En del er anlagt av fjelltjenesten med oppmurte bålplasser, benker, bord og informasjonsskilt og fungerer som tilrettelagte tilbud. For det meste dreier det seg imidlertid om vanlige, enkle bålplasser lagd av brukerne av stien.

Mellom Sieimma og Ráisjávri ligger det flere hytter og gammer som er tilgjengelige for allmenheten. De er eid av henholdsvis Statskog/Fjelltjenesten (Sieimma, Vuomádatgammen, Imogammen, Luvddi-/Arthurgammen og Reisahytta), Reindriftsforvaltningen (Deatnomuotki, Sidusgohpi og Somashytta), Troms Turlag (Nedrefosshytta) og Nordreisa scooter- og båtforening (Naustneshtta).

2.4 Reindriffta

Aslak Mortensen Utsi, Beahcegealli rbd., på registrering og reingjeting i nasjonalparken. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Nasjonalparken og landskapsvernområdet er vår- og høstbeiteland for store reinflokker, som trekker gjennom områdene på sin ferd mellom sommerbeiter ved kysten i Nordreisa, Kvænangen og Kåfjorden og vinterbeiter ved Guovdageaidnu.

Det er to reinbeitedistrikt som har vår- og høstbeiter i verneområdene. I nasjonalparken gjelder dette RBD 42 Beahcegealli og RBD 36 Ráisduottar (Cohkolat/Biertavárri). Grensen mellom distriktene går ved Reisaelva. Beahcegealli har vår- og høstbeiter på østsiden av Reisaelva og ved Ráisjávri, og sommerbeiter ved kysten i Kvænangen. Ráisduottar har sine beiter på vest- og sørsiden av Reisaelva og i hele landskapsvernområdet Ráisduottarháldi, og sommerbeiter ved kysten i Nordreisa og Kåfjord.

I tillegg har seks andre reinbeitedistrikt sine flytteveier i nasjonalpark- og landskapsvern-området. Dette er RBD 34 Ábborássa (helt i grensen for nasjonalparken, sørøst for Ráisjávri), 35a Fávrosorda, 37 Skárfvággi, 38 Uløy, 39 Árdni/Gávvir (Arnøy/Kågen) og 19/32T Ivguláhku (Lakselvdal/Lyngsdal).

Beahcegealli og Ráisduottar er fra gammelt av to flytteområder eller flyttesystemer (johtolat). Innen en johtolat kan det være mange forskjellige siidaer eller familiegrupper. De har forskjellige beiteområder og flokker, men flytter som regel i lag. Før 1852, da grensen mellom Norge og Finland ble stengt, omfattet Ráisduottar store områder på finsk side av grensen, bl.a. hele Somájávri og Sáitejávri. Stengningen ble absolutt da det i årene 1953-1957 ble reist et grensegjerde. Dette førte til at kontinuiteten i reindrifas områdebruk og i de muntlige overleveringene om beiteområdene og kulturminnene ble brutt.

Grensegjerdet mot Finland over eidet Deatnomuotki ved Njállá-ávži. Foto: Rudi A. Mikalsen.

3. Registreringene

3.1 Tidligere kulturminneregistreringer

Da vi startet feltarbeidet i 2007, fantes det i Askeladden ingen registrerte kulturminner i hele Reisa nasjonalpark og Ráisduottarháldi landskapsvernområde. Askeladden er en nasjonal kulturminnedatabase drevet av Riksantikvaren og grunnsteinen i vår forvaltningsvirksomhet. Den fins også i en publikumsversjon: <http://www.kulturminnesok.no>.

Tromsø Museum hadde imidlertid gjort et større registreringsarbeid i 1979, i forbindelse med vassdragsreguleringene og prosjektet "10 års vernede vassdrag". Registreringene omfattet hele Reisavassdraget fra Ráisjávri til Reisafjorden og ble ledet av Sonja Westrheim. Hennes registreringer foreligger i rapporten "Registrering av faste kulturminner i Reisa-vassdraget: Verneplan for vassdrag, nr. 191. 10 års verna vassdrag" fra 1981. Arbeidet er videre publisert i NOU'en om kulturminner og vassdragsvern fra 1983 (nr. 43).

Westrheims feltarbeid resulterte i 205 registrerte kulturminner for vassdraget som helhet. På strekningen Saraelv – Ráisjávri ble det registrert 86. Det dreier seg om:

- ✓ 18 gammetufter tilknyttet utmarksnæring (tjærebrenning, fangst og fiske)
- ✓ 1 brakketuft
- ✓ 8 tjæremiler
- ✓ 9 samiske gammetufter
- ✓ 8 samiske teltplasser
- ✓ 3 stabbur ved reindriftssamiske gjeterhytter (Ráisjávri)
- ✓ 5 fangstanlegg for villrein, med hhv. 18, 8, 8 og 4 groper. Dvs. totalt 38 groper.
- ✓ 1 samisk gravplass (gravholme) med 3 graver

De fleste av disse registreringene ligger innenfor nasjonalparken.

I forbindelse med forvaltningsplanen for nasjonalparken og landskapsvernområdet ønsket Fylkesmannen å få sjekket Westrheims registreringer. I 2007 ble dette gjort i området rundt Ráisjávri. Her fikk vi kontrollregistrert de tre stabburene: **Westrheims lokalitet 1 og 2** i henhold til 1981-rapporten (Askeladden-ID 113237 og -240). Westrheims lokalitet 3 og 5-11 ligger på nordsiden av vannet og utenfor nasjonalparkgrensen. Bortsett fra en teltplass (lokalitet 9), er alle disse gammetufter. Den tredje lokaliteten som ble kontrollregistrert, var gravholmen Jámetsuolu midt ute i Ráisjávri (**Westrheims lokalitet 4**, Askeladden-ID 111476). På eidet mellom Ráisjávri og Ráisluoppal fant vi fangstanlegget med de fire groperne (**Westrheims lokalitet 13** og Askeladden-ID 113261, -360, -369 og -

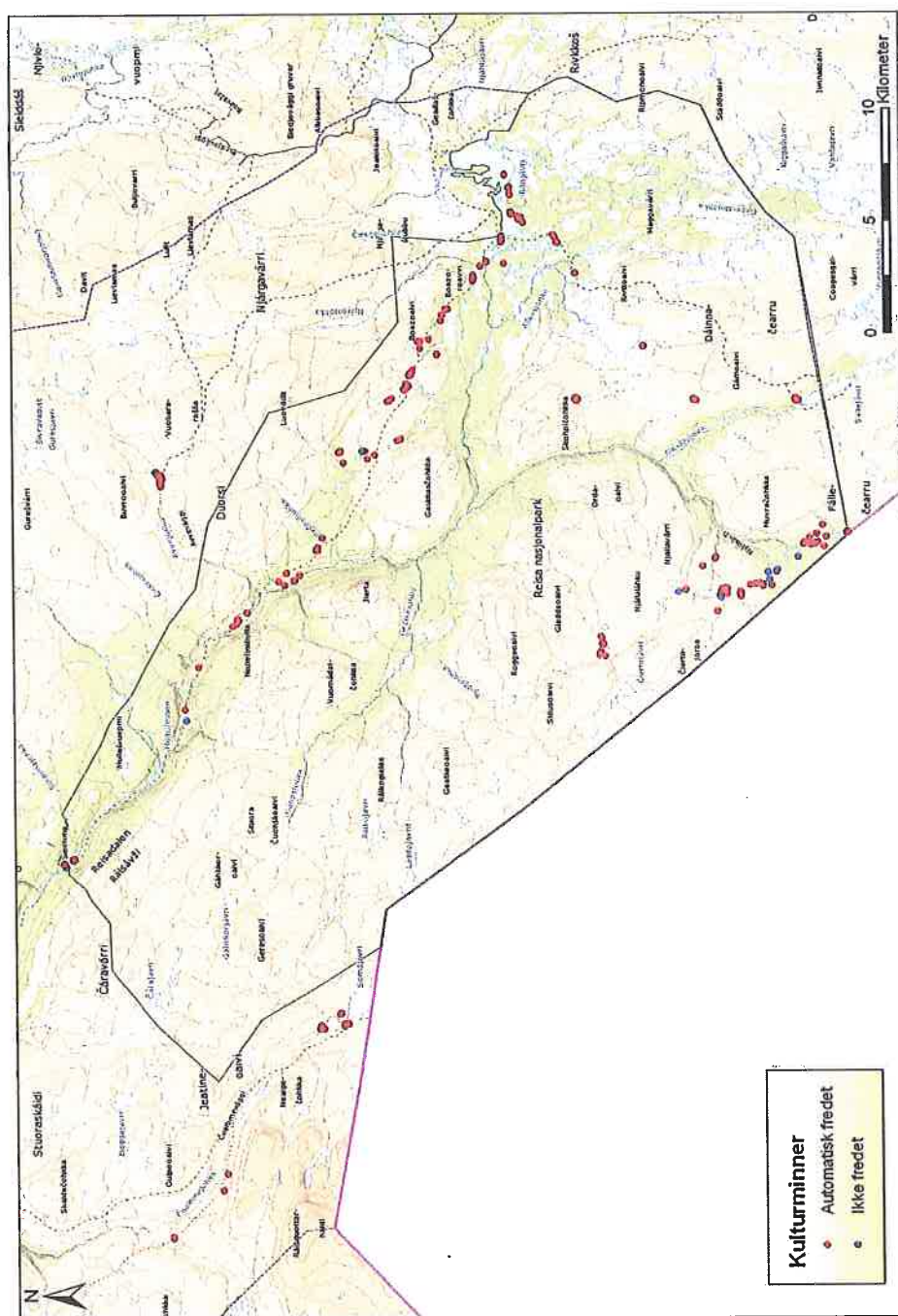
371). I samme område ligger en lokalitet med 3 árran (Askeladden-ID 113244 og -370), som trolig er identisk med **Westrheims lokalitet 15**. Vi registrerte en árran (ID 113346) på toppen av høyden ved fangstanlegget. Denne kan ut fra beskrivelsen være identisk med **Westrheims lokalitet 12**, selv om kartfestingen ikke helt stemmer.

Dette var vår erfaring med flere av lokalitetene. Beskrivelsen av kulturminnene i Westrheims rapport var utfyllende og dekkende, men kartfestingen upresis. Dette har sammenheng med at kulturminnene kun var avmerket på kart i målestokk 1:250 000 og registrert med kartreferanser til 1:50 000-kart (M711-kart).

Feltsesongen 2007 ble altså 6 av Westrheims lokaliteter gjenfunnet og kontrollregistrert. Vi hadde tenkt til å fortsette feltarbeidet videre vestover langs Ráisluppal og Ráiseatnu, der det var registrert flere gammetufter (Westrheims lokalitet 16-18) og et fangstanlegg med 3 gropsystemer og totalt 45 groper (lokalitet 19). Dette måtte skrinlegges. Området var lite farbart pga. høy vannstand i elvene.

Området nordvestover langs Nordkalottleden og Reisadalen fram til nasjonalparkgrensen ved Sieimma ble befart feltsesongen 2008. Det oppgis i befæringsrapporten at man fant igjen 6-7 av 9 lokaliteter Westrheim skal ha registrert på strekningen, men det framgår ikke hvilke lokaliteter det dreier seg om.

3.2 Registrerte kulturminner 2007-2008

Registrerte kulturminner i nasjonalparken og landskapsvernområdet 2007-2008.

Sametingets registreringsprosjekt i perioden 2007-2008 har resultert i totalt 215 registrerte kulturminner. 197 ligger i nasjonalparken og 18 i landskapsvernområdet (se kart over og tabell neste side). De fleste (168 stk.) er automatisk fredete samiske kulturminner. Andre automatisk fredete kulturminner er 2 hustuffer fra yngre steinalder/tidlig metalltid. Árran ugjør om lag halvparten av de registrerte kulturminnene, etterfulgt av fangstanlegg for villrein (bogasteller og fangstgroper). Se kapittel 4 for omtale av de ulike kulturminnetypene.

Kulturminnetype	Ráisjávri	Ráisjávri - Sáitejávri	Ráisdottarháldi	Sieimma-Imo	Imo-Ráisjávri	Njállaávži	Totalt
Árran, automatisk fredet (ildsted i telt)	13	5	10	2	35	41	106
Árran, ikke fredet (1900-talls)					4		4
Lávvu-/goahtesadji, ikke fredet (1900-talls teltplass med staur til lávvu eller buesperrer til teltgamme, osv.)					4	5	9
Goahtesadji, automatisk fredet (gammetuft)	4-5		2				6-7
Steinaldertuft, automatisk fredet	2						2
Áiti (stabbur)	4 (3 automatisk fredet)						4
Luovvi , ikke fredet (stillas til oppbevaring av mat og utstyr)	1				1		2
Álli, automatisk fredet (heller brukt til overnatting)			1				1
Borri, automatisk fredet (matgjemme)			2				2
Melkegrop, automatisk fredet						1	1
Lekeplass, automatisk fredet (steinring)			3				3
Bivdoroggi, automatisk fredet (fangstgrop)	4	1			7	7	19
Čilla, automatisk fredet (bogastelle/skyteskjul av stein)		16				7	23
Gárdi , automatisk fredet (reingjerde)						1	1

Kulturminnetype	Ráisjávri	Ráisjávri – Sáitejávri	Ráiscuottarháldi	Sieimma-Imo	Imo-Ráisjávri	Njálleávvži	Totalt
Gárdesadjji , ikke fredet (1900-talls reingjerdeplass)						1	1
Hávdebaiki , automatisk fredet (gravplass)	1 (Jámetsuolu)	1 (Jámetsuolža)					2
Bássebaiki , automatisk fredet (hellig plass)							1
Tjæremile , ikke fredet				10			10
Gropfelt , ikke fredet (tjæreproduksjon)				1 (47 gropet)			1
Redskapsgjemme , ikke fredet (tjæreproduksjon)				1			1
Hus- og gammetufter , ikke fredet (utmarksnæring: jakt, fangst, tjærebrenning)				5	1	2 (grensegjerdet)	8
Stående jakt- og fangstgamme , ikke fredet				1 (Arthurgammen)			1
Moderne ildsted eller bålplass uvisst kontekst, ikke fredet				1	4	1	6

Antall registrerte kulturminner totalt:

215

Undersøkelser i Avvevággi

Utover dette ble det gjort registreringer i øvre del av Avvevággi, nord for nasjonalparkgrensen. Dalføret munner ut i Reisadalen ved Imo. Felt sesongen 2008 ble det i løpet av en ettermiddag registrert 33 árran innenfor en strekning på noen få hundre meter langs Avvejohka, sør for Buvrorášša. Aslak Mortensen Utsi, Beahcegealli, påviste lokaliteten. De aller fleste kulturminnene er árran som antas å være eldre enn 100 år og dermed automatisk fredet. Utsi kunne fortelle at dalføret har vært i aktiv bruk i svært lang tid, og at han bodde der som barn. Noen árran av nyere dato, og en gjeterhytte og et moderne reingjerde vitner om områdets betydning i reindriftssammenheng også i dag.

Kartlegging av friluftsliv

Etter ønske fra Fylkesmannen ble det dessuten foretatt en kartlegging av rasteplasser og bålplasser langs Nordkalottleden, på strekningen Sieimma - Ráisjávri. Mellom Sieimma og Imo ble det registrert 83 rasteplasser, inklusive 4 hytter, mens det ble registrert 29 mellom Imo og Ráisjávri (se kart kap.5.4 og 5.5).

3.3 Feltarbeidet

Feltlaget 2007, fotografert ved Peers hytte ved Sáitejávri. F.v. Stine B. Sveen og Ingvild Larsen (Sámediggi), Peer og Annele Gaup (Ráisduottar rbd). Foto: Ola Solvang.

Feltarbeidet pågikk to feltsesonger i perioden 2007-2008 og omfatter ca. 18 ukesverk. I 2007 brukte vi 4 ukesverk på registreringene, hvorav 1 i landskapsvernområdet Ráisduttarháldi og 3 i nasjonalparken. I 2008 foregikk hele feltarbeidet i nasjonalparken og over en periode på 7 uker, med et feltlag på 2-3 personer.

Prosjektledelsen har vært ivaretatt av Stine B. Sveen og Rudi Angell Mikalsen i Sametinget. Oddleif Mikkelsen og Ingvild Larsen i Sametinget deltok i feltarbeid første sesongen. Feltarbeidet har vært utført i nært samarbeid med Peer Gaup i rbd. 36 Ráisduttar (Cohkolat/Biertavárri) og Aslak Mortensen Utsi i rbd. 42 Beahcegealli. Reineierne har vært med på arbeidet som feltassistenter i Sametinget og bidratt med transport med firhjulning og overnatting i gjeterhytter og telt. Peer og Annele Gaup har deltatt i feltarbeidet i nasjonalparken på strekningen Ráisjávri - Sáitejávri (2007) og i Njállavžiområdet (2008). I tillegg har Peer vært med på befaringen i Ráisduttarháldi (2007). Aslak M. Utsi har deltatt på feltarbeidet mellom Imo og Ráisjávri (2008).

T.v. Aslak Mortensen Utsi, Beahcegealli rbd. T.h. Annele og Peer Gaup, Ráisduttar rbd. Feltlesongen 2008. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Geir Tomasjord fra Storslett var feltassistent på feltarbeidet i Reisadalen og bidro med transport med elvebåt. Statskog/Fjelltjenesten og reindrifftsforvaltningen i Troms ga oss tilgang til hytter (og båt) ved Ráisjávri, Sieimma og Somájávri.

Samarbeidet med lokale ressurspersoner i reindrifta og Reisa har hatt stor betydning for prosjektet. Både i form av et effektivt og målrettet feltarbeid som resulterte i et stort antall registrerte kulturminner i løpet av kort tid, og i form av mye kulturhistorisk dokumentasjon. Dessuten en kompetanseheving vi håper har gått begge veier.

3.4 Undersøkte områder

I samråd med Fylkesmannen valgte vi følgende undersøkelsesområder, som vi anså hadde stort potensiale for funn av kulturminner:

1. **Ráisduottarháldi landskapsvernområde.** Området ble befart langs barmarksløypa fra Guolašjávri til Somájávri, med fokus på **Čoalbmevággidalføret**. De registrerte kulturminnene er alle påvist av Peer Gaup, Ráisduottar rbd.
2. **Ráisjávri.** Her ble sør- og vestsiden befart, dessuten gravholmen midt i vannet. Registreringene på vestsiden omfattet eidet mellom Ráisjávri og Ráisluppá. Vi tok utgangspunkt i Sonja Westrheims vassdragsregistreringer fra 1979.
3. Strekningen langs **kjøretraséen/barmarksløypa mellom Ráisjávri og Sáitejávri.** Her registrerte vi kulturminner Peer Gaup kjente til, dessuten kulturminner vi fant ved å undersøke lokaliteter som pekte seg ut som lovende.
4. Strekningen langs **Nordkalottleden mellom Sieimma og Ráisjávri.** Her ble det registrert kulturminner som var kjent fra vassdragsregistreringene, eller kjent for reindriften (Aslak Mortensen Utsi, Beahcegealli rbd.) eller andre lokale informanter (Geir Olav Tomasjord). I tillegg ble det gjort registreringer av ikke tidligere kjente kulturminner.
5. **Njállaávžiområdet** mot grensen til Finland. Denne delen av nasjonalparken er lite berørt av ferdsel, og formålet var å registrere kulturminner reindriften (Peer Gaup, Ráisduottar rbd.) kjenner til.
6. **Geatkevuopmi og Njállaláhku,** hvor det skal være mange kulturminner. Dette lot seg ikke gjennomføre med den tiden vi hadde til rådighet.
7. **Grensegjerdet mot Finland,** strekningen Deatnomuotki – Somájávri. Dette lot seg ikke gjennomføre med den tiden vi hadde til rådighet.

Det er langt fra noen totalregistrering Sametinget har hatt ressurser til å gjøre gjennom registreringsprosjektet i perioden 2007-2008. I de befarte områdene er det kun visse lokaliteter som er nærmere undersøkt og registrert, og store områder innen nasjonalparken er ikke befart. Dette innbefatter hele fjellstrekningen på sørvestsiden av Reisa-elva mellom nasjonalparkgrensen og Njállaláhku. Videre mangler registreringer i området Fállečearru og i dalførene Nieidaávži, Njállaávži (nord for Nieidaskáidi) og Ráisvuopmi. Vi har muntlige opplysninger om gammel reindriftssamisk bosetting og mange kulturminner i disse områdene.

3.5 Muntlige overleveringer om kulturminner

I løpet av feltarbeidet fikk vi kjennskap til følgende kulturminner og kulturmiljø, som ikke er registrert. Flere av dem ligger på det som i dag er finsk side av grensen, og som tidligere hørte til Ráisduottar.

M711 1733 IV Ráisduottarháldi:

1. Sieidi ved sørenden av Somájávri, på vestsiden av Sieiddesáiva. På finsk side. Skal ha vært Ráisduottars sieidi. Kartref. ca. 204 848 (se kap. 4.12). Kilde: Peer Gaup.
2. Steingjerde på nes på vestsiden av Somájávri, rett sør for finskegrensen. Var samle-gjerde for Ráisduottar. Kartref. ca. 205 860. Kilde: Peer Gaup.
3. Ráisduottarháldi. Ráisduottars hellige fjell. Fjellet ligger dels innenfor landskaps-vernområdet og dels på finsk side. Kilde: Peer Gaup.
4. Sieidi på Čiknávárri i nasjonalparken, rett nord for landskapsvernområdet. Kartref. ca. 128 988. Kilde: Peer Gaup.
5. Mye gammel bosetting i Čoalbmevággi i landskapsvernområdet og rundt Čara-jávrrit i nasjonalparken. Kilde: Peer Gaup.

M711 1733 II Čierte:

1. Gammel boplass i Moallavuopmi i nasjonalparken. Brukt fram til 1917-/18, erstattet av Geatkevuopmi som boplassområde. Kartref. ca. 378 803. Kilde: Peer Gaup.
2. 2-3 čilla/bogasteller langs Hoallojohka. Her skal også være boplasser. Kartref. ca. 324 817. Kilde: Ola Solvang.
3. Čilla/bogastelle på Muvračohkka, Fállečearru. GPS-koordinat 7664892N 543576E. Registrert av Ola Solvang.
4. Der hvor Vievssisjohka renner ut i Reisaelva: på sørsiden en større boplass der flere familier holdt til. Kvinnene kom hit for å føde. Aslak Mortensen Utsis yngste søster født på plassen. Kilde: Aslak M. Utsi.
5. Tuft etter ca. 100 år gammel samisk jaktgamme ved Doavrualuoppal på vestsiden av Njállajohka. Kartref. ca. 442 728. Kilde: Peer Gaup.
6. Tuft etter samisk jaktgamme på et nes ved nordenden og på østsiden av Sáitejávri. Kartref. 454 640. Kilde: Peer Gaup.

7. Gravholme kalt "Jámetsuolu" i sørenden av Sáitejávri, i Finnmark fylke. Kartref. ca. 471 590. Kilde: Peer Gaup.
8. Sieidi ved Inggávárri på finsk side av grensen, i Boazovuopmiområdet. Kartref. ca. 290 725. Kilde: Peer Gaup.

M711 1833 III Ráisjávri:

1. Der Aškasjohka møter Reisaelva, på nordsiden av Reisaelva: her ligger "Hubert-gammen", og her er flere teltplasser og gammetufter. Kilde: Aslak M. Utsi.
2. Der Nordkalottleden passerer Njargajohka, på østsiden: teltboplass der Aslak Mortensen Utsis besteforeldre bodde. Kilde Aslak M. Utsi.

M711 1733 I Mollešjohka:

1. Geatkevuopmi er et sentralt bosettingsområde. Gamle vår- og høstboplasser. Her ligger et veldig gammelt reingjerde med fangarmer. Skal ikke ha vært i bruk de siste 150 år. Kilde: Peer Gaup.
2. 1 čilla/bogastelle i Áŋkkargurra. Kartref. ca. 322 858. Kilde: Ola Solvang.
3. Området Sidusgohpi ved Mollešjohka, utenfor nasjonalparken: her er det boplasser som har vært i bruk over lang tid. Ikke lenger i bruk. Det er flere reingjerder i området. Kilde: Aslak M. Utsi.

Øvrige kulturminner:

1. I Boazovuopmi, på finsk side av grensen, finner vi det hellige fjellet Saivárri og den hellige sletten Nuohkkaidgieddi (et lite kulturlandskap med gresslette). Kilde: Peer Gaup.
2. Sør for Fállečearru og Sáitejávri, i Finnmark fylke og ved riksgrensen, skal det ligge 8-10 fangstgroper. Kilde: Peer Gaup.
3. Det skal dessuten være fangstgroper ved Bálsevárri i Finnmark (M711 1833 III, ca. 533 620). Kilde: Peer Gaup.
4. Også ved nordenden av Bástevárri skal det være flere čilla/bogasteller, evt. borri/matgjemmer. Kilde: Peer Gaup.

4. Registrerte kulturminnetyper

4.1 Árran

Árran på sørsiden av Ráisjávri. Lokaltet 113189. Foto: Ingvild Larsen.

Det samiske ordet árran betyr et steinsatt ildsted i telt eller gamme, til forskjell fra en utendørs bål plass (dollasadji). Árran har forskjellig utforming, alt etter regional tilknytning, bruksperiode og alder.

Árran utgjør halvparten av de registrerte kulturminnene i nasjonalparken og landskapsvernområdet og er altså den klart mest tallrike kulturminnetypen. De er ovale eller rektangulære i formen og gjerne åpne i kortenden. Gjennom utgravninger av reindriftssamiske boplasser vet vi at slike árran har vært i alminnelig bruk siden 1400-tallet, men det fins også dateringer tilbake til 600-tallet (eldre jernalder). Formen er hensiktsmessig med tanke på å gi bålet god trekk og å få plass til lengre vedkubber, som legges i ildstedets lengderetning. I ett tilfelle har vi påvist bearpmehat, eller to rekker av stein som går fra árran og til det som har vært teltinngangen. Det dreier seg om en teltboplass som ligger i høyfjellet ved Goikegorsa, Njállavži (ID 124508, se bilde kap. 5.6). Bearpmehat blir brukt for å avgrense oppholdsrommet i teltet mot inngangspartiet (uksa), der veden oppbevares. De kan også bestå av to stokker.

Med til telt- og gammeboplassen hører anlegg og kulturminner som gieddier (enger etter gjerdeplasser), gjemmer (matgjemmer i ur eller inntil stein), groper (melkegroper til oppbevaring av reinmelk), møddinger, utendørs bål plasser og diverse bygg til oppbevaring av mat, skinn, sennegress og utstyr, og til tørking av kjøtt. Byggene omfatter alt fra luovvi, som er enkle staurkonstruksjoner, til áiti eller stabbur (se eget avsnitt om bygningsmiljø).

Boplassmiljøet knyttes i hop av stier. Stiene kan følges videre til drikkevannskilden og til nærliggende høstingsområder for blant annet sennegress.

4.2 Samiske gammetufter

Matgamme ved Geađasčohkka, Ráisjávri, utenfor nasjonalparken. Foto: Ingvild Larsen.

Det er registrert 3-4 samiske gammetufter i nasjonalparken og 2 i landskapsvernområdet i forbindelse med prosjektet. Utover dette har Sonja Westrheim registrert 7 boligammer fra 1900-tallet rundt Ráisjávri, både i og utenfor nasjonalparken, og 2 ved Ráisluoppal. Gammen skal ha blitt erstattet av gjeterhytte som boligform på 1940-/1950-tallet.

I samisk sammenheng brukes gamlebegrepet både om torvgammen (dárfeogohti) og teltgammen (bealljogohti). Torvgammen er brukt på boplasser der man oppholder seg over en viss tid, mens teltgammen har vært brukt til kortere opphold. Fellestrekket ved torv- og teltgammene er den grunnleggende bærekonstruksjonen med buesperrer (bealjít, eller "ører"). Buesperrer tilvirkes av krumvokste trær, og gode emner kan være vanskelig å oppdrive. De har derfor blitt oppbevart til bruk for neste sesong på boplassene, eller fraktet med under flytting.

Gamle boplass- og gjerdeområder lar seg gjerne påvise der det er et tydelig vegetasjonsskifte fra lyngmark til gress. Dette skyldes kultivering ved at mennesker og dyr har oppholdt seg på et begrenset område. Torvgammer etterlater seg ellers spor i terrenget i form av tufter med mer eller mindre tydelige voller. På reindriftsboplasser finner vi både boligammer, fjøs- eller geitammer og matammer (se bilde). I boligammene finner vi i midten det steinsatte ildstedet, árran, som er orientert mot inngangen. Der det har stått teltammer, er det i dag bare árran som er bevart. Siden dette er den dominerende kultur-

minnetypen i nasjonalparken og landskapsvernområdet, kan vi gå ut fra at teltgamme har vært den vanligste boligtypen.

Som boligform antas gammen å ha røtter tilbake til steinalderen, men den har endret seg i størrelse og utforming over tid. Dette gir indikasjoner på alder under feltregistrering.

Bortsett fra en enslig boliggamme og fiskegamme ved Somájávri, ligger alle de registrerte gammetuftene i vårt undersøkelsesområde ved Ráisjávri. Her finner vi for øvrig også de eneste tuftene fra steinalder/tidlig metalltid (se kap. 4.5). Av våre registreringer ligger én av gammetuftene på sørsiden av vannet. De tre andre ligger rett ved hverandre på toppen av en liten høyde på eidet mellom Ráisjávri og Ráisluoppal, rett ved fangstanlegget (ID 113341, -343, se bilde). To av tuftene ligger nærmest vegg i vegg, mens den tredje ligger ca. 10 m unna. Fra høyden er det vid utsikt til det omkringliggende landskapet.

Tuft etter boliggamme ved Ráisluoppal, Ráisjávri. Lokalitet 113341. Foto: Ingvild Larsen.

Det spesielle med de to ”nabotuftene”, er at de er nedgravd i terrenget. Gulvflaten ligger ca. 25 cm under markoverflaten. De minner dermed om såkalte stallotufter, som opptrer i høyfjellet i samiske innlandsområder. De fleste er datert til tidsrommet 800-1050 e.Kr., dvs. yngre jernalder. Den nordligste gruppen stallotufter vi kjenner til, ligger i Devddesvuopmi i Indre Troms. Devddesvuopmi er i likhet med Ráisduottar et høstbeiteområde. Det er blant forskere ingen enighet i om stallotufter har vært torvgammer eller teltgammer, eller om de hører til i et samisk fangstsamfunn eller et reindriftssamfunn. Det vi vet, er at reindriften i nyere tid (på 18- og 1900-tallet) har hatt opphold på flere ukers varighet på høstboplassene, slik som i Devddesvuopmi. Og at torvgamme var den benyttede boligtypen på disse boplassene.

Stallotufter ligger gjerne i nærheten av fangstanlegg. Dette har blitt holdt fram som en indikasjon på at de er samtidige, dvs. at det dreier seg om boplasser fra et fangstsamfunn. Også de nedgravde tuftene på eidet mellom Ráisjávri og Ráisluoppal ligger rett ved et fangstanlegg. Gropsystemet ved foten av høyden har sperret villreintrekket over det smale eidet. Ut fra fordelingen av groper videre nordvestover mot Boazoavi å dømme, har villreinens høsttrekk mot Ráisjávri gått i den leia Nordkalottleden går i dag. I forbindelse med villreinfangst ville det vært klart ufordelaktig med bosetting oppe på høyden hvor vi finner tuftene. Reinen ville under trekket passere den lille høyden, og bli skremt og drevet tilbake av aktivitet der oppe. Beliggenheten på en høyde med vid utsikt i alle retninger ville imidlertid være gunstig med tanke på å holde tamreinflokken under oppsyn over et visst tidsrom.

På 1950-tallet er det dokumentert at Beahcegealdistriktet (siidaen Beahcegealhasat) oppholdt seg med flokken ved Ráisjávri helt fra 1. september og ut oktober, altså i to måneder. Flokken ble holdt i ro i forbindelse med brunsten. Reinen har springplasser eller parringsområder på nordsiden av vannet.

Samlet sett tyder dette på at tuftene er reindriftssamiske boliggammer, brukt om høsten og eventuelt om våren, og at de kan ha en betydelig alder.

Gjennom muntlige overleveringer har vi dessuten kjennskap til at det skal være tufter etter samiske jakt- og fangstgammer i nasjonalparken (se kap. 3.5). Gammene har blitt brukt av fastboende samer fra Guovdageaidnuområdet i forbindelse med fiske og fangst av fjellrev og jerv. Dette foregikk i vinterhalvåret, etter at isen hadde lagt seg på vannene, og har lange tradisjoner i området. I november er isen blitt passe tykk til isfiske. I november og desember er skinnene dessuten på det tykkeste og fineste.

En tuft etter en slik gamle ligger ved Doavraluoppal på vestsiden av Njállajohka, og en annen på et nes i nordenden og på østsiden av Sáitejávri. Doavraluoppalgammen skal være bygd for ca. 100 år siden. Sáitejávrigammen ble brukt av Nils Mortensen Hætta i krigsårene.

4.3 Andre gammer, tilknyttet utmarksnæring

I Reisadalen finner vi tufter etter flere moderne (1800-/1900-talls) gammer som har blitt brukt av reisaværingene i forbindelse med tjærebrenning, fangst og fiske og tømmerhogst. Feltsongen 2008 fant vi flere gammetufter i nærheten av tjæremilene langs Reisaelva. Under hele brenningsprosessen måtte det være folk til stede for å følge med på milen og sørge for at den brant slik den skulle. Dessuten hadde forarbeidet med å bryte opp røtter og tilvirke tjæreveiden en varighet på flere måneder. Det var altså behov for et sted å overnatte, spesielt når man hadde milene langt oppe i dalen, langt fra gårdene.

Aslak M. Utsi ved Luvdigammen/ Arthurgammen. Lokalitet 124043. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Noen gammer danner forløpere for våre dagers turisthytter, slik som Luvdigammen/ Arthurgammen ved Luvddiidvuopmi (ID 124043, se bilde). Den nåværende gammen er restaurert av Arthur Pedersen fra Nordreisa, med hjelp fra Statskog. Den opprinnelige gammen ble brukt av Hubert Henriksen, også han fra Nordreisa, som om vinteren bedrev snarefangst av ryper i området. Det blir fortalt at gammen var gammel allerede når Hubert tok den i bruk.

Tradisjonelt har betegnelsen gamle vært forbeholdt torvboliger med jordgulv. Men i dag brukes det også om laftehytter med tregulv, slik som Vuomadatgammen og Imogammen i nasjonalparken.

4.4 Samisk bygningsmiljø

I gjeterhytteområdene sør for Ráisjávri er det registrert automatisk fredete og verneverdige uthus og anlegg. De fredete bygningene er tre laftede stabbur eller áiti fra 1800-tallet. De ble flyttet dit på 1960- og 1970-tallet, til de stasjonære sommerboplassene rein-drifta hadde etablert på stedet. Vi ser at bygningene har blitt demontert ved at tømmervirket er merket og nummerert.

To av stabburene ligger i lag (ID 113240). Det ene sto opprinnelig på Svartfoss i Reisdalen. Før det ble flyttet til Ráisjávri, hadde det vært brukt som gjeterhytte ved Mollešjohka. Det minste laftestabburet er opprinnelig en badstu fra Nordreisa. Det tredje stabburet ble kjøpt i Finland ca. 1920 og sto i Guovdageaidnu før det ble flyttet videre til Ráisjávri i 1975 (ID 113237). Se bilder neste side.

Stolpestabbur, laftet stabbur og luovvi. Lokalitet 113237, Ráisjávri. Foto: Ingvild Larsen.

Laftede stabbur. Lokalitet 113240, Ráisjávri. Foto: Ingvild Larsen.

Dette stabburet står mellom et stolpestabbur og en luovvi. Begge former for stabbur kalles på samisk áiti. Stolpestabburet består av en overbygning med spisst tak som står på en plating, og et reisverk av staur med syl som bærer bjelkelaget. Overbygningen har en stor dør i den ene gavlsiden. Opp til døra går det en enkel stige. Et slikt stolpestabbur ble også påvist på østsiden av vannet, ved Geadasčohkka. Det ligger rett utenfor nasjonalparken og ble derfor ikke registrert. På samme lokalitet står det en gammel matgamme (se bilde kap.

4.2). Det har åpenbart også vært stabbursområder på nordsiden av vannet, ettersom det her heter Áitevárri.

En luovvi er et enkelt stillas av staur med syl som bærer en overligget. Luovvi brukes til oppbevaring og tørking og lufting av utstyr, som f.eks. skinn.

4.5 Steinaldertufter

Steinaldertuft ved Ráisjávri. Lokalitet 113226. Foto: Ingvild Larsen.

I nasjonalparken registrerte vi to forhistoriske hustufter (ID 113226, se bilde). De ligger i en bukt om lag 25 m fra sørbredden av Ráisjávri og er gravd inn i en gammel strandvoll. Slike tufter opptrer i tidsrommet yngre steinalder (4500-1800 f.Kr.) og tidlig metalltid (1800 f.Kr.- Kr.f.). Tuftene antas å ha hatt en gammelignende konstruksjon. Det er gjort svært få funn av denne kulturminnetypen i innlandet, de aller fleste hustufter er påvist ved kysten. I de siste årene har det imidlertid vært økt fokus på bruken av innlandet i forhistorien, og det er lokalisert tufter av lignende type ved Lenesjávri (Leinavann) og Lille Rostavann i Indre Troms. I forbindelse med vassdragsundersøkelsene på 1980-tallet ble potensialet for funn av steinalderbosetting i den øvre delen av Reisavassdraget påpekt, på grunnlag av topografiske likheter med Indre Troms.

4.6 Álli

Álli/heller nord for Somájávri. Lokaltet 112004. Foto: Oddleif Mikkelsen.

Álli er den samiske betegnelsen på en heller. Hellere har vært brukt til overnatting og opphold siden steinalderen. I reindriften har man benyttet seg av hellere under gjeting og samling. Store hellere har fungert som overnattingsplass for flere av gangen. I front av helleren har man gjerne bygd en levegg av stein. En slik heller ble registrert i landskapsvernområdet nord for Somájávri (ID 112004, se bilde). I hellere med noenlunde trekk kan vi finne oppmurte ildsted, og i og ved hellere horn og reinbein etter måltider.

4.7 Borri

En borri er et gjemte til bruk for oppbevaring og lagring av mat. Borri kan til forveksling ligne på čilla/bogasteller og fangstgroper (se kap. 4.9), men de skiller seg fra dem i størrelse og beliggenhet. Vi finner borri i nærheten av fangstanlegg (såkalte kjøttgjemmer) og boplasser brukt i sommerhalvåret. De ligger gjerne i nordvendte hellinger og søkk, der det er kjølig og snøen holder seg lenge, eller på toppen av rygger og høydedrag med god trekk. Gjemmene synes som groper med voll av stein kastet ut i ur, eller som steinsatte kammere i tørre bakker og grusrygger. Slike groper ble registrert i landskapsvernområdet, i Čoalbmevággi (ID 112008, se bilde neste side) og ved Ráhpesjohka nord for Somájávri (ID 112015, se bilde kap. 5.3).

Peer Gaup ved borri i Čoalbmevággi, Ráisduottarháldi. Lokalitet 112008. Foto: Oddleif Mikkelsen.

I nasjonalparken ble det påvist en mulig melkegrop (ID 124484). På den tiden reinen ble melket om sommeren, ble melkegropene brukt til oppbevaring av melkekagger i tørre bakker ved melkegjerdene og boplassene. Gropa er gravd ned i en elveterrasse og ligger ca. 20 m unna nærmeste árran, på en teltboplass i høyfjellet ved Goikegorsa, Njállavži. Den er i underkant av 2 m i diameter og ca. 50 cm dyp. Tolkningen som melkegrop må imidlertid sies å være usikker. Det kan dreie seg om en gammel, gjengrodd fangstgrop.

4.8 Lekeplasser

Lekeplass ved Ráhpesjohka nord for Somájávri. Lokalitet 112019. Foto: Oddleif Mikkelsen.

I Ráisduottarháldi ble det registrert 3 antatte lekeplasser i boplassområdene nord for Somájávri (ID 112013 og 112019). Hver av dem består av to tilnærmet runde steinringer lagt i 8-tallsform (se bilde forrige side). Lignende strukturer er registrert ved teltboplasser i Mauken i Indre Troms. Lásse Walkeäpää, som deltok under feltarbeidet i Mauken, kunne fortelle at det var lekeplasser, og at det dreide seg om reingjerder i miniatyr (pers.med.). Lekeplasser er en sjelden kulturminnetype. De gjør lite av seg i terrenget og er trolig også underrepresentert i kulturminnedatabasene på grunn av manglende kulturkunnskap hos dem som har registrert. Det er nettopp slike steder som kan framkalle de sterkeste barn-domsminnene hos dem som vokste opp på boplassene.

4.9 Fangstanlegg

Čilla (bogastelle) ved Deatnomuotki. Lokalitet 138952. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Fangstinnretninger relatert til villreinfangst er ved siden av árran den kulturminnetypen vi finner mest av i nasjonalparken (i Ráisduottarháldi er det ikke registrert noen). Det dreier seg om to typer: fangstgroper (19 stk.) og såkalte čilla (23 stk.). Utover dette registrerte Sonja Westrheim 3 fangstanlegg med henholdsvis 18, 8 og 8 fangstgroper langs Ráiseatnu, nordvest for Ráisluoppal og Goddevárri. Vi har dessuten informantopplysninger om flere čilla.

Begrepet čilla var ukjent for oss før vi begynte med Reisaprojektet. Dette brukes av rein-eierne i området og betyr “skjulested for jakt og fangst” (pers.med. Peer Gaup). En čilla er identisk med det som i arkeologien blir kalt for bogastelle, et gammelt norsk ord som betyr buestilling. Den består av en halvbueformet oppmuring av stein (se bilde). I nasjonalparken er čillaene lagt til områder med rullestein og ur, og de er ganske enkelt bygd ved å

kaste ut stein fra ura slik at det dannes en voll i front. Bak denne vollen har bueskytterne gjemt seg slik at reinen ikke oppdaget dem når de trakk forbi.

Fangstgroper blir til forskjell fra čilla lagt til tørre bakker og rygger der det har vært lett å grave. Også disse har en utkastet voll i front, men denne er ikke alltid bevart. Felles for begge fangstinnretningene er at de er strategisk plassert ved reinens trekkveier.

Fangstgrop ved Ráisluooppal. Lokalitet 124321. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Fangstgropene og čillaene i nasjonalparken ligger både enkeltvis og i mindre grupper eller systemer. De opptrer ikke i lag. Vi finner dem spredt over store områder. Men ett område skiller seg ut: slettelandet med vannene (luobbalat) og myrdagene vest for Ráisjávri, der Ráisvuopmi og Ráiseatnu begynner. Her er det registrert totalt 45 fangstgroper. Det første gropsystemet er gruppen på 4 på eidet mellom Ráisjávri og Ráisluooppal (ID 113261, -360, -369, -371). Videre vestover, ved foten av Boazuroavvi, ligger et system på 7 groper (ID 124321, se bilde). Og så kommer de 3 anleggene med til sammen 34 groper ved Ráiseatnu.

Også stedsnavnene vitner om områdets betydning i en fangstsammenheng. Vi finner her Goddevárri (“Villreinfjellet”), Goddejávri (“Villreinsjøen”) og Goddesáiva (“Villreinsjøen”).

Fra Finnmark kjenner vi til fangstgropsystemer med bortimot 3000 groper, blant annet i Tana og Varanger. Forskjellen i størrelse på fangstanleggene kan være betinget av topografiske og økologiske forhold, og av bruksperioden. Men det kan også si noe om områdets beliggenhet i forhold til handelssystemer, og om hvorvidt Ráisduottars fangstfolk tok del i handelssamkvem med skandinaver og med nabofolk i øst. Gjennom de eldste

skriftlige kildene vet vi at det foregikk en omfattende pelsvarehandel med reinskinn i jernalderen og middelalderen. Det arkeologiske kildematerialet tyder også på en intensivt fangst med tanke på salg. I Norge og Sverige stammer de fleste daterte fangstgropene fra dette tidsrommet, og i Sverige er store fangstanlegg datert til eldre (500-/600-tallet) og yngre (800-/900-tallet) jernalder.

Den relativt beskjedne størrelsen på fangstanleggene i nasjonalparken peker i retning av samfunn med selvbergingsøkonomi, der mindre familiegrupper har jaktet rein innenfor egne ressursområder (siidaer). Vi kan regne med at det har foregått villreinfangst i området like lenge som det har bodd folk; dvs. helt siden yngre steinalder/tidlig metalltid. På Finnmarksvidda har fangstgroper blitt datert helt tilbake til denne perioden, dvs. til 2800-2000 f.Kr. og 1400-1000 f.Kr.

4.10 Reingjerder

Reingjerde av stein ved Jiehtanasorsa. Lokalitet 134136. Foto: Rudi A. Mikalsen.

I landskapsvernområdet er det ikke foretatt noen registrering av gamle gjerdeplasser. I nasjonalparken har vi registrert 2. Det foreligger muntlige opplysninger om flere.

De registrerte gjerdene er samlegjerder som ligger ved Jiehtanasorsa i Njálláávžiområdet. Et reingjerde kalles på samisk gárdi, og lede- eller fangarmen til gjerdet vuopman. Et samlegjerde kan brukes til merking, slakting, skilling og melking av rein. Melkegjerdene er relativt små og stammer fra tiden før 1900-tallet, da bruk av og byttehandel med reinmelksprodukter var et viktig tilskudd til reindriftshusholdningen. Melkeplassene lå i tilknytning til sommerboplassene. Vi har ikke funnet spor etter denne bruken i nasjonal-

parken og landskapsvernområdet, bortsett fra den usikre melkegropen på boplassen ved Goikegorsa (ID 124484). Dette kan bero på at de registrerte teltboplassene har vært høst- (og vår-)boplasser, der melking foregikk mer sporadisk.

Gamle gjerdeplasser vises best i terrenget hvis de er bygd av stein, slik som det 200 år gamle gjerdet ved Jiehtanasgorsa (ID 134136, se bilde forrige side). Der det har vært tilgang på trevirke, har det stått stolpegjerder bygd av staur og ris. I moderne tid har man tatt i bruk streng. Gjerdeplasser som har vært brukt fram til nyere tid, eller som har hatt en intensiv bruk, kan vises som en eng (kalt gieddi) eller som et markant vegetasjonsskifte fra naturlig lyngmark til gress.

Reingjerder blir anlagt der det ligger til rette for det topografisk og beite- og trekkmessig. Det må være lett å drive reinen inn i et gjerde, og reinen må ha tilgang på beite og vann. Det har vært vanlig å utnytte naturlige sperringer som ur, berg- og fjellsider og vann, slik det tydelig kommer til uttrykk på gjerdeplassene ved Jiehtanasgorsa. Avhengig av reinens tamhetsgrad er det ikke alltid behov for å sette opp menneskeskapte stengsler. På lokaliteten omtalt som steingjerde ved Jiehtanasgorsa (ID 139118, se bilde kap. 5.6), er det primært naturens egne stengsler og hindringer som har virket til å holde reinflokken samlet.

4.11 Tjæremiler

Nord for Saraelv i Reisadalen, utenfor nasjonalparken, skal det være bevart ca. 200 tjæremilebunner. Mellom Sieimma og Imo registrerte vi 10. Her har forholdene ligget til rette for tjæreproduksjon, som krever tilgang på furuskog og torv og nærhet til en ferdselsåre (Reisaelva). Milene må også ligge i le av vinden.

Gamle miler vises i terrenget som en rund haug omgitt av en avtappingssjakt (se bilde neste side), og med ledesjakt ut av milebunnen. Eller som en rund grop (milebunnen) omgitt av voller og sjakt. Der miler har blitt lagt til skrånende terreng, har vollen blitt forsterket på nedsiden med en overbygning av tømmer, for å utjevne høydeforskjellen. En slik mile med oppbygd voll finner vi ved Sieimma (ID 123969, se bilde kap. 5.4).

Introduksjon av tjærebrenning i Nord-Troms har blitt satt i sammenheng med kvensk/ finsk innvandring på 17- og 1800-tallet. De kvenske innvandrerne levde av jordbruk i kombinasjon med utmarksnæringer som skogbruk, tjærebrenning, fangst og fiske. På slutten av 1800-tallet var det en del tilflytting til Reisa fra Trøndelag og Sogn. Det ble på denne tiden etablert gårdsbruk som drev tjærebrenning i Reisadalen. Tjærebrenningen var et ledd i driften av furuskogen, ettersom furu inneholder mye tjære. Den pågikk hovedsakelig fram til 1970-tallet, selv om en og annen mile har vært i bruk også etter den tid. Rett etter krigen skjedde det en oppblomstring av bruken grunnet behovet for tjære til de

mange trebåtene som måtte bygges i forbindelse med gjenreisningen. Rundt 500 miler skal da ha vært i drift.

Tjæremile ved Sieimma i Reisadalen. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Den største mengden tjære ligger i fururøttene, som man fikk tilgang på gjennom hugst, eller ved å bruke røtter fra nedfallsskog. Selve prosessen med å framstille tjære tok nesten et år. Man begynte etter slåttomma med å bryte opp fururøttene fra jorda. Til dette arbeidet brukte man øks, pikhakke og jordøks, samt en trestokk kalt vippe (med en hestesko i den ene enden). Når snøen var kommet på marka, brukte man hest og slede til å samle røttene rundt tjæremilen. Når frosten kom, tok man til å grovspikke tjæreveden til favnstore, eller ca. 60 cm lange stykker. Dette arbeidet tok gjerne en måned for flere mann. Senere på vinteren ble veden spikket til mindre pinner.

Også arbeidet med å bygge tjæremilen var tidkrevende. Den kunne til gjengjeld brukes flere ganger. Når man skulle lage en mile, grov man først ut en rund grop i marka (milebunnen). I midten grov man en grøft, hvor man la en uthulet stokk som skulle samle opp tjæren (avtappingsstokken, kalt "nohi" på finsk/kvensk). I forlengelse av denne ble det lagt en renne eller en annen stokk til å lede tjæren ut av milen og til tønna i avtappings-sjakten. Milebunnen ble så kledd med never for at den skulle bli helt tett og bygd ut med en voll (kalt brystet) på markoverflaten. Til dette brukte man lyngtorv, som ble lagt med lyngen inn mot milen, og så et lag gresstorv på yttersiden.

Når man hadde stablet veden i en, to eller tre sirkler i milebunnen – alt etter hvor stor milen var og hvor mye tjære som skulle produseres – ble milen dekt til på samme vis som man bygde vollen. Over hele milen ble det lagt store stykker av lyngtorv med lyngen inn. På yttersiden, nede ved foten av milen, ble det så lagt et lag med gresstorv for at milen

skulle bli helt tett. Milen ble tent gjennom ventiler eller åpninger ved foten. Selve brenningen kunne ta opp til flere dager. Man justerte trekken ved å løfte på gresstorven. Det gikk med mye torv, ettersom man måtte ha like mye torv i reserve som det som var stablet på milen.

4.12 Graver og hellige steder (bássebáikkit)

Gravholmen Jámetuolu i Ráisjávri. Lokalitet 111476. Foto: Ingvild Larsen.

Gravplasser

I nasjonalparken er det registrert to samiske gravplasser. Begge er godt synlige på avstand og ligger naturlig avgrenset i terrenget. Midt ute i Ráisjávri finner vi gravholmen Jámetuolu eller ”de dødes øy” (ID 111476, se bilde). Den ble opprinnelig registrert av Sonja Westrheim. Hun oppgir at det skal være 3 graver markert med steinsettinger på holmen, og at gravplassen skal ha blitt brukt fram til 1920-tallet. Vi gjenfant de tre gravene, som i dag synes som rektangulære, overgrodde søkk i terrenget. Gravene er åpnet og uten menneskelige levninger, ettersom det dreier seg om såkalte sommergraver.

Sommergraver er midlertidige graver. De stammer fra tiden etter misjonsvirksomheten på 16-/1700-tallet, da samene ble pålagt å føre de døde til vigslet jord på kirkegården. Hvis dødsfallet skjedde i sommerhalvåret og langt fra kirkegården, ble folk gravlagt midlertidig på en gravplass i området og hentet når det var sledeføre.

Ut fra tradisjonsopplysninger er det også registrert en gravplass kalt Jámetbuolža eller ”de dødes haug” (ID 113404, se bilde kap. 5.3). Dette er en tørr kolle som ligger midt i det vidstrakte myrområdet Bávdnjaleamši sørvest for Ráisjávri. Her ble det påvist 3-4 grunne groper som også skal ha vært sommer (vår-)graver. I tillegg fant vi en del forhøyninger som kan være gamle graver. Det er grunn til å tro at bruken av gravplassene strekker seg langt tilbake i tid, til førkristen tid.

Vi har muntlige overleveringer om gravplasser også i tilstøtende områder til nasjonalparken og landskapsvernområdet. Det dreier seg om to gravholmer. Den ene skal ligge i sørenden av Sáitejávri, i Finnmark fylke, Kautokeino kommune, og den andre i sørenden av Somájávri, på finsk side av grensen.

Sieider og hellige fjell

I sørenden av Somájávri finner vi også en sieidi eller offerstein. Den er ikke registrert, men vi har både muntlige og skriftlige kildeopplysninger om steinen. Den ligger på vestsiden av Sieddesáiva, som er en nesten avstengt arm av sjøen. Den skal ha vært en felles sieidi for hele Ráisduottar; dvs. for siidaene som flyttet gjennom Ráisduottar og forbi Somájávri på turen til og fra sommerlandet ved kysten. På norsk side av grensen og på vestsiden av vannet ligger dessuten lokaliteten Sieiddevárri.

Somájávri ligger ved foten av Ráisduottarháldi, som skal ha vært Ráisduottars bássevárri eller hellige fjell. Beahcegealháldi skal tilsvarende ha vært Beahcegeallis hellige fjell. Også i området rundt Beahcegealháldi er det kildeopplysninger om sieidier og offer.

Av øvrige offerplasser kjenner vi til en sieidi på Čiknávárri ved Biedjoskáidi. Den ligger i nasjonalparken og rett utenfor grensen til landskapsvernområdet. Qvigstad nevner dessuten et fjell ved navn Sieiddeoaivi i nærheten av riksgrensen (grensestein nr. 307). Her skal villreinjegerne tidligere ha ofret reinhorn.

Den muntlige tradisjonen om Ráisduottars og Beahcegeallis sieidier og hellige fjell, er i samsvar med misjonsberetningene fra lappmarkene på 16- og 1700-tallet. Misjonær Tornæus skriver: ”så många byar (siidaer), ia, snart sagt, så många Lappar, så många Gudat” (sieidier). Blant alle disse var den fornemste - den som ”dyrkades af hela byalaget” - den som ”sattes upå en baka eller något högt rum, på det han af hela menigheten wäl sees och ähras måtte” (Tornæus 1900, s. 26). Et slikt rom kunne være et hellig fjell, som misjonær Rheen omtaler som et ”Offerbergh”: ”hwar och een slächt eller *familia* hafwar sitt besynnerliga Offerbergh (...) ther the giöra sina Offer” (Rheen 1897, s. 40).

Misjonær Högström forteller at sieidier ligger “wid bergsändar, wid uddar af Träsk, på Holmar, vid Forsar” (Högström 1980, s. 182). Sieidiene ligger på overganger i terrenget, en egenskap de deler med gravplassene. Ved strømmer og sund mellom fjorder og vann, slik som ved Somájávri. På nes, på overgangen mellom land og vann. Eller på toppen av et fjell. Ved vannskillet i høyfjellsskar langs reindriftas flytteveier. Det høyest beliggende punktet. De topografiske grensesonene ble betraktet som passasjer til en annen verden. Når tersklene ble krysset, måtte riter utføres. Men tidspunktet var ikke tilfeldig. Det var også en terskel i tid. Det var når man kom til og forlot sommerlandet. Steinen fikk reinhorn og mynter for velberget flytting, for kalving, for trivsel og helbred for mennesker og dyr.

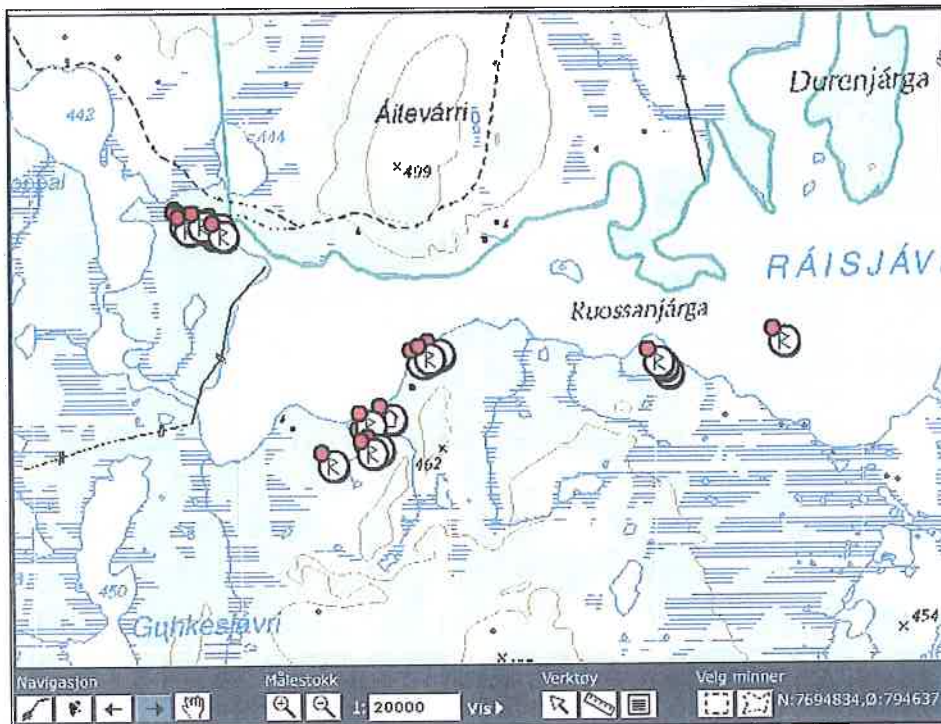
5. Presentasjon av delområder i nasjonalparken og landskapsvernområdet

De registrerte kulturminnene i nasjonalparken ligger rundt vann (Ráisjávri, Sáitejávri og Somájávri), på eid (Deatnomuotki) og i skar og dalfører som ligger sentralt i forhold til reinens trekkmonster og beitebehov. Ved vannene er det variert ressurstilgang; tilgang på fisk og skog til brensel og virke. Her finner vi boplasser hvor man har oppholdt seg noen dager eller uker i forbindelse med vår- og høstflyttingen, dvs. i lengre tid enn på de mer midlertidige hvileboplassene. Kulturminnene er ellers konsentrert til Reisadalen, hvor tjæremiler og tufter knyttet til utmarksnæring i Reisa dominerer.

Kulturminnene vil her bli presentert under ulike delområder. For hvert område gir vi en kort presentasjon av kulturminner og kulturmiljø og hvilke verdier de representerer. Vi peker dernest på kulturminner som er skjemet eller utsatt for skade eller slitasje og kommer med forslag til tiltak og skjøtsel av kulturminnene.

I rapporten brukes begrepet kulturmiljø i tråd med definisjonen i første avsnitt, dvs. om kulturminner som står i en innbyrdes sammenheng. Vi har ikke foretatt noen nøyaktig geografisk avgrensning av hvert enkelt kulturmiljø. Det er først i en arealplansammenheng at det vil være aktuelt.

5.1 Ráisjávri (kartbilag 1)

Her befarte vi sør- og vestsiden (Ráisluoppal) av vannet, med utgangspunkt i Sonja Westheims vassdragsregistreringer. Vi hadde tilgang på båt og kom oss derfor også ut til gravholmen Jámetsuolu midt i vannet.

Området rundt Ráisjávri har generelt høy verneverdi. Her er stor tetthet av kulturminner. Så å si alle kulturminnene er automatisk fredet. Foruten en steinalderlokalitet, som ikke kan betegnes med noen etnisk tilhørighet, er de registrerte kulturminnene i all hovedsak samiske kulturminner. På eidet mellom Ráisjávri og Ráisluoppal ligger 4 fangstgroper, 3 árran og en gammeboplass med 3-4 gammetufter. På sørsiden av vannet finner vi flere teltboplasser (10 árran), 2 steinaldertufter, 1 gammetuft og et bygningsmiljø med 4 áiti/stabbur og 1 luovvi. Husene står i et område med gjeterhytter fra nyere tid. I Ráisjávri er det en gravholme med sommergraver (se bilder kap. 4).

Verdier

Kulturminnene er representative for samiske kulturminner i innlandsområder. De har stor variasjon og vitner om stor tidsdybde i bosetting og aktivitet, fram til våre dagers gjeterhytter. De ligger i et helhetlig og velbevart landskap og i sitt opprinnelige miljø. Samtlige kulturminner er godt bevart. Kulturminnene har dermed et stort kunnskapspotensiale. Gravholmen er et samisk hellig sted som innen det samiske kulturminnevernet tillegges et særskilt vern. Det er registrert svært få graver i nasjonalparken og landskapsvernområdet. Gravholmen har derfor også høy verneverdi som et sjeldent kulturmiljø. Det samme kan sies om steinaldertuftene.

Kulturminnene er fysiske vitnesbyrd om reindriftas bruk og bosetting opp gjennom historien. For reindriften i området kan kulturminnene derfor ha identitets- og symbolverdi, samt potensiell verdi i et rettighetsperspektiv.

Stabburene og luovvien på sørsiden av vannet utgjør et helhetlig og velbevart bygningsmiljø. Tre av stabburene er ut fra skriftlige og muntlige kilder eldre enn hundre år og er dermed automatisk fredete samiske kulturminner. Et av stabburene og luovvien er etter alt å dømme yngre enn hundre år og er dermed ikke automatisk fredet. De må likevel anses som verneverdige ut fra sin sammenheng med de fredete stabburene.

Forslag til skjøtsel og hensyn

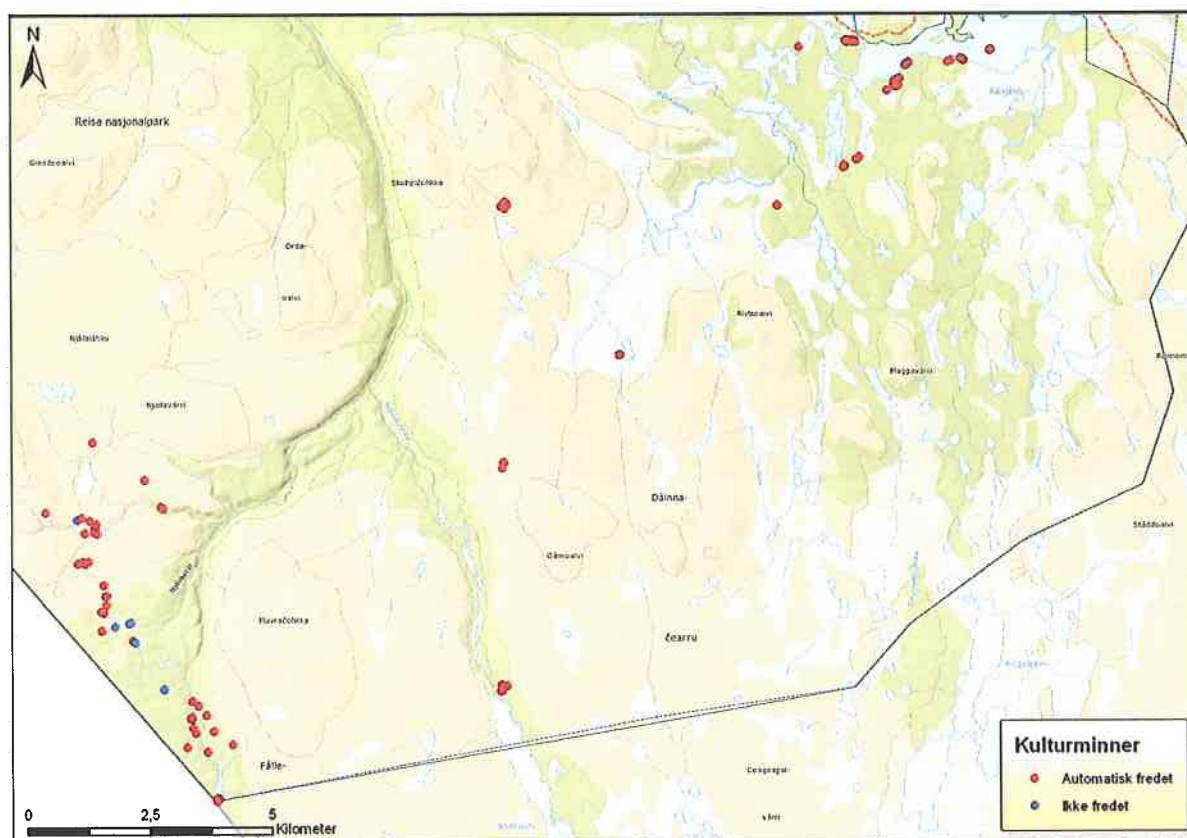
Nordkalottleden passerer nord for Ráísluoppal og kollen med de registrerte kulturminnene. Ved foten av kollen finner vi et kjørespor. Lokalitet (Askeladden-ID) 113244 er en árran, denne ligger bare 6 m fra kjøresporet. Kulturminnet er imidlertid godt bevart uten synlig slitasje. Lokalitet 113360 er en fangstgrop som ligger ca. 13 m fra kjøresporet. Heller ikke dette kulturminnet er skadet. I omtrent samme avstand fra løypa ligger lokalitet 113371, også dette en fangstgrop som er intakt. Lokalitet 113375 sør for vannet er en árran som ligger kun 4 m fra et kjørespor/en sti langs vannet. Dette er et gammelt kjørespor som ikke lenger benyttes til motorisert ferdsel. Kulturminnet er ikke skadet eller i umiddelbar fare for å bli det.

Árran er en kulturminnetype som er ekstra utsatt for slitasje. De er gjerne vanskelig å få øye på og dekt av et tynt lag torv. På grunn av sårbarheten til de registrerte kulturminnene og tettheten av kulturminner bør det vises ekstra aktsomhet ved ferdsel i området.

Når det gjelder bygningsmiljøet, kan det generelt sies at den beste bevaringen av fredete og verneverdige hus er at de er i bruk. Da vil eier vedlikeholde dem som en naturlig del av bruken. Vanlig vedlikehold kan dreie seg om fjerning av vegetasjon rundt syllstokker, påfylling av torv på et torvtekt tak, kitting av vinduer, oppmaling (der det har vært malt tidligere), eller enkle reparasjoner etter antikvariske prinsipper. Ved ønske om ombygging og flytting må eier av bygget søke til kulturminneforvaltningen, som avgjør om det må søkes dispensasjon for arbeidene og hvilke vilkår som da bør stilles (jf. kap. 1.2 om det samiske bygningsvernet).

Et aktuelt tilfelle kan være at eieren/eierne av stabburene ved Ráísjávri ønsker å flytte dem fra sin nåværende lokalisering på sørsiden av vannet til gjeterhytteområdet som er i aktiv bruk på nordsiden av vannet. Vi viser her til gjennomgangen i første kapittel (kap. 1.2). Selv om flytting av et fredet bygg etter lovverket er forbudt, kan det i visse tilfeller forsvares ut fra tradisjonell samiske bygningskultur, og fordi et bygg i aktiv bruk vil bli vedlikeholdt.

5.2 Strekningen Ráisjávri – Sáitejávri (kartbilag 2)

Registreringene sør for Ráisjávri tok utgangspunkt i kjøretraséen/barmarksløypa mellom Ráisjávri og Sáitejávri og ble gjort i samarbeid med reindriftna ved Peer Gaup. Løypa følger den gamle flytteveien eller johttingeaidnu på samisk. Fangstanleggene dominerer. Ved Guhkesjávri og i høydedragene nord og sør for Bávdnjaleamši registrerte vi 3 fangst-lokaliteter med til sammen 16 čilla/bogasteller, dessuten en enslig fangstgrop ved Sáitejávri. Ved Guhkesjávri og Sáitejávri fant vi 2 teltplasser med til sammen 5 árran. Vi fikk dessuten påvist gravplassen Jámetbuolža, som ligger midt i flytteleia mellom Ráisduottars vår-/høst- og vinterbeiter. Alle kulturminnene er automatisk fredete samiske kulturminner. Kulturminnene ligger spredt langs reinens og reindriftnas trekk- og flytteveier. Boplassene ligger ved vannene.

Verdier

Bortsett fra teltplassene, er alle kulturminnene langs strekningen påvist av Peer Gaup. De er altså kjent i reindriftna, selv om det dreier seg om fangstanlegg som kan være flere tusen år gamle. Reindriftna har som nevnt et eget begrep for den mest tallrike typen fangst-innretning i nasjonalparken: čilla (bogastelle). Dette vitner om båndene til fangstsamfunnet og om kontinuitet i landskapsbruk og næring gjennom bruk av reinen som ressurs. Det er grunn til å anta at også fangstanlegg er en kulturminnetype som kan ha identitetsverdi for reindriftna.

Jámetbuolža – de dødes haug. Lokalitet 113404. Haugen ligger midt i flytteleia mellom Ráisduottars vår-/høst- og vinterbeiter. Om høsten beiter reinen på myrene som omgir haugen. Foto: Ingvild Larsen.

Gravplassen Jámetbuolža og anlegget med 8 čilla/bogasteller i skaret opp mot Bávdnjávrri er kulturmiljøer med spesielt høy verneverdi. Jámetbuolža betyr ”de dødes haug” (ID 113404, se bilde). Det er en grus- og sandrygg som er synlig på lang avstand der den stikker fram midt ute på et stort myrdrag. Beliggenheten er særpreget. Gravplassen er bevart i sitt opprinnelige miljø og ligger i et landskap uten tekniske inngrep, i likhet med de fleste čillaene langs strekningen. Alle de registrerte čillaene er svært godt bevart, tross sin antatt høye alder. Čillaene ved Bávdnjávrri har spesielt høy verneverdi (ID 112072). De utgjør et helhetlig anlegg og ligger samlet i en passasje i terrenget og i et naturlig søkk, dvs. i et landskap som tydelig formidler čillaenes funksjon.

Forslag til skjøtsel og hensyn

Kulturminnene i området er generelt godt bevart. Čilla og árran er kulturminnetyper som er sårbare for endring (flytting av stein, gjenbruk osv.) og slitasje ved mye ferdsel i et område. Området mellom Ráisjávri og Sáitejávri ligger skjermet i forhold til friluftslivet. Det er reindriften som er de primære brukerne. I reindriften er det gode forutsetninger for å ta hensyn til kulturminnene, i og med den lokale kulturminnekunnskapen. Enkelte grep bør imidlertid gjøres i forhold til kulturminner som er direkte berørt av motorisert ferdsel. Dette gjelder særlig fangstgropa ved Sáitejávri (ID 113401). Gropa ligger kant i kant med kjøretraséen der denne svinger seg ned langs en smal rygg mot vannet. Det er altså i dag kjøring med firhjuling rett over vollen, og i sikringssonen, til kulturminnet. Ved Guhkesjávri passerer veien tvers gjennom teltplassen (ID 113444) og rett forbi čillaene/bogastellene (ID 113387). Også her delvis i sikringssonen, uten at kulturminnene foreløpig har tatt skade (med unntak av en mulig teltring).

Peer Gaup på teltplassen ved Guhkesjávri. Lokalitet 113444. Barmarksløypa krysser lokaliteten. Foto: Ingvild Larsen.

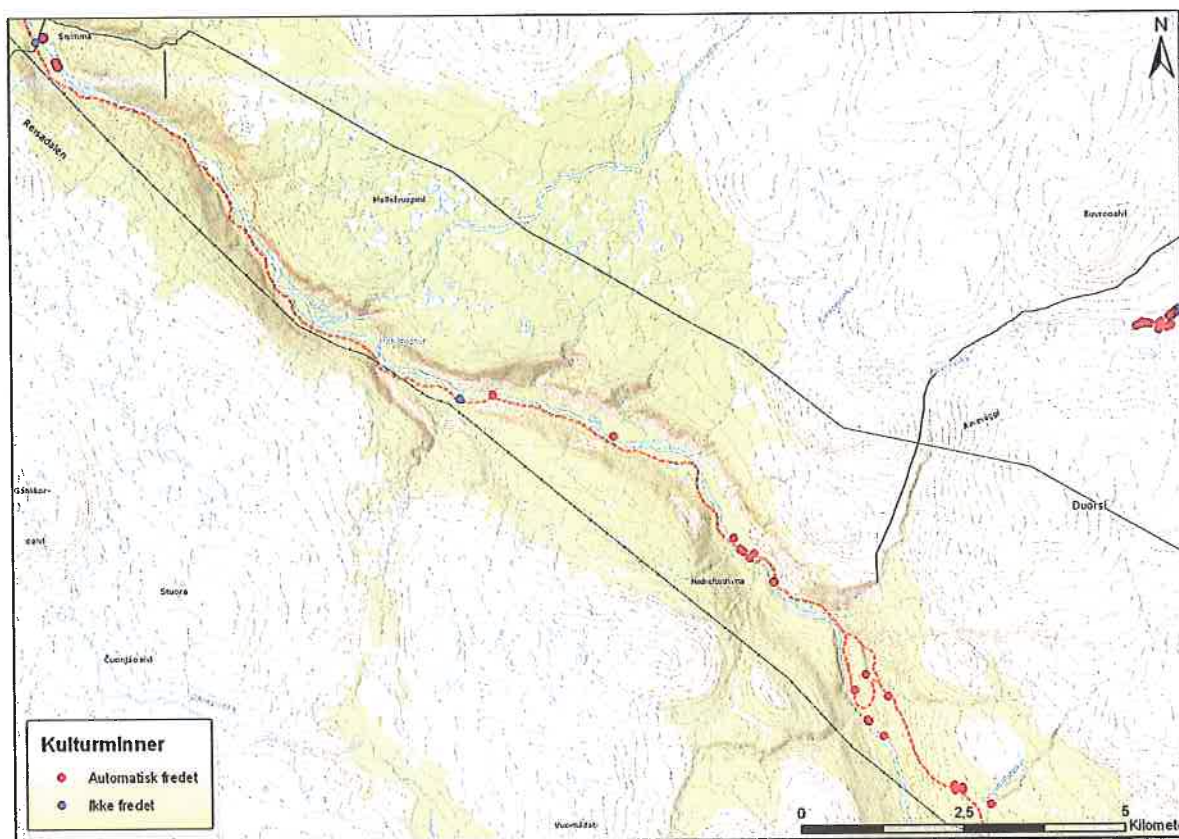
For å unngå skade og slitasje på kulturminnene, bør barmarksløypa endre trasé på de nevnte plassene. Čillaene ved Guhkesjávri ligger i ura og kan ikke sies å være truet av motorisert ferdsel. Ved etablering av en alternativ trasé, bør det likevel tas hensyn til lokaliteten.

Noen av lokalitetene kan nevnes spesielt. Det ene matgjemmet (ID 112015, se bilde forrige side) er svært godt bevart og tydelig i sin utforming og funksjon. Det er gravd ned i en morenerygg og steinsatt med skiferheller på høykant. Også lokket har vært av skiferheller, men dette ligger nå spredt utover, det vil si at kammeret er åpent. De to antatte lekeplassene (ID 112013 og 112019, se bilde kap. 4.8) består av tilnærmet runde steinringer lagt i 8-tallsform. En av dem ligger i umiddelbar nærhet til en registrert gamle (ID 112017). Lekeplasser er en sjelden kulturminnetype. De gjør lite av seg i terrenget og har trolig ofte blitt tolket som noe annet under feltarbeid, på grunn av manglende kulturelle kunnskaper. Det er nærliggende å tolke steinstrukturene som reingjerder i miniatyr. I tillegg har vi en gamle brukt til oppbevaring av fisk (ID 112010, se bilde forrige side), og dette er en sjelden kulturminnetype i området.

Forslag til tiltak og skjøtsel

De registrerte kulturminnene er godt bevart. Vi vurderer det slik at det pr. i dag ikke foreligger konflikt mellom kulturminnene og kjøretraséen/barmarksløypa, til tross for at noen av dem ligger nær løypa. Kulturminnene er kjent blant de lokale brukerne i reindriften, og forutsetningene er dermed til stede for at det blir tatt hensyn til dem ved motorisert ferdsel i området.

5.4 Ráissaávži/Reisadalen - strekningen Sieimma til Imo (kartbilag 4)

Registreringene som ble gjort mellom Sieimma og Imo, fulgte for det meste Nordkalottleden. I den nedre delen av nasjonalparken, opp til Naustnes, ble elva krysset med elvebåt for å sjekke ut interessante områder på den andre siden. Bortsett fra et par árran ved Imo, er de registrerte kulturminnene i all hovedsak relatert til tjæreproduksjon. Det ble registrert totalt 10 tjæremilbunner på strekningen, med en konsentrasjon på 5 ved Sieimma. Ved Imo ble det registrert 1 tjæremile, men det skal være ytterligere 3-4 på den andre siden av elva. I tilknytning til flere av milene ble det funnet rester etter gamle- og hytte-tufter som trolig har vært brukt til opphold under tjærebrenningen. En av tuftene (ID 123977, se bilde neste side) skal stamme fra en brakke som opprinnelig ble bygd av handelsmann P.B. Lund fra Nordreisa tidlig på 1900-tallet. Lund drev handel med samene. Bygget ble siden solgt til noen som drev med milebrenning i området. Ved Nedrefoss ble det registrert et felt med 47 groper som kan stamme fra graving etter røtter til tjæreproduksjonen.

Verdier

Tjæremilene har ikke et automatisk vern etter kulturminneloven. De kan imidlertid anses som verneverdige (jf. kap. 1.2). Tjæremilene er til dels godt bevart. De er representative for utmarksnæringen til gårdsbrukene i Reisa og vitner om kulturelt mangfold. De er synlige uttrykk for en levende lokal historie og har dermed en potensiell identitetsverdi. I

områdene Sieimma, Nedrefoss og Imo ligger kulturminnene tett og har en funksjonsmessig og kulturell sammenheng, dvs. de utgjør egne kulturmiljø. Kulturminnene ligger rett ved Nordkalottleden. Nærheten til stien gjør kulturminnene utsatt for ødeleggelse og slitasje (se under). Samtidig gjør tilgjengeligheten at kulturminnene kan få høy opplevelsesverdi ved de rette skjøtselstiltakene.

T.v. Tjæremile med oppbygd voll (overbygning av tømmer) ved Sieimma, lokalitet 123969. Nordkalottleden passerer rett forbi. T.h. tufta etter brakken til handelsmann Lund ved Nedrefoss, lokalitet 123977. Stien går rett gjennom tufta. Foto: Rudi A. Mikalsen.

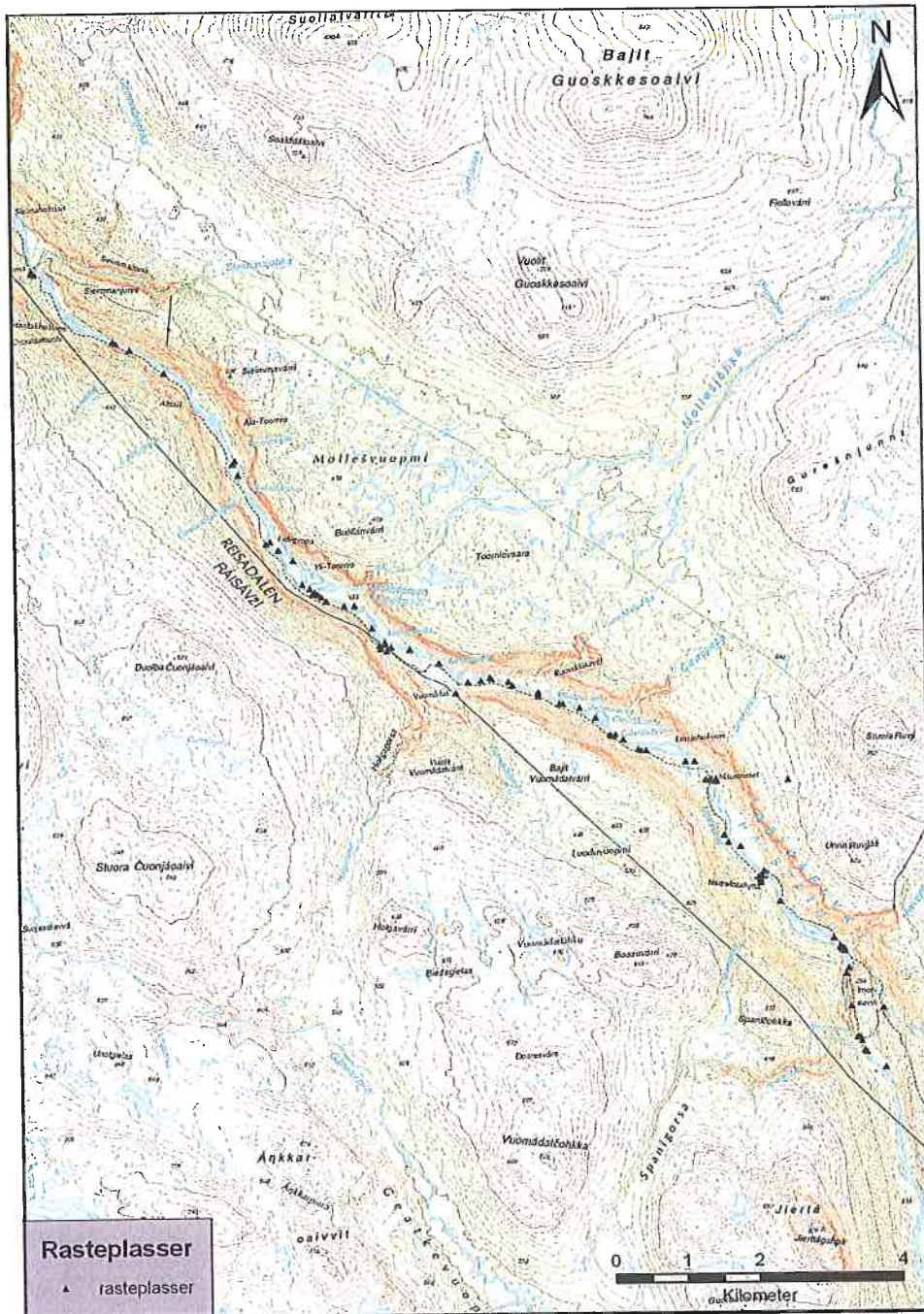
Forslag til tiltak og skjøtsel

Under befaringen langs Nordkalottleden i Reisadalen og fra Reisadalen til Ráísjávri gjorde vi i tillegg til kulturminneregistrering en kartlegging av rasteplasser og bålplasser tilknyttet friluftslivet.

På strekningen Sieimma til Imo ble det registrert hele 83 rasteplasser, inklusive 4 hytter (se kart neste side), mens det ble registrert 29 rasteplasser mellom Imo og Ráísjávri. Flere av kulturminnene ligger tett på stier, rasteplasser og overnattingsplasser. De er dermed utsatt i forhold til slitasje og skjemming. Dette gjelder særlig tjæremilene, som tar ganske mye plass nede ved elva. Aktuelle skjøtselstiltak er skilting og merking av kulturminnene, omlegging av stien på visse plasser og flytting av rasteplasser. Kulturminnene som ligger nær elva, står dessuten i fare for å gå tapt som følge av erosjon.

I befaringsrapporten er følgende kulturminner omtalt som mest truet eller skadet eller mest aktuelle i forhold til skjøtselstiltak:

1. Ved **Vuomádat** ble det registrert en tømmerstokk etter det som antas å ha vært en laftehytte/gamme (ID 124988). I området skal det ha stått en gamme som ble tatt av elva på 1970-tallet. Tømmerstokken ligger helt inntil elvekanten og vil trolig bli vasket bort av flommen om ganske kort tid. Kulturminnet er så å si borte og ingen tiltak er aktuelle.

2. Tjæremilen ved **Vuomádat** (ID 123972) ligger svært nær Vuomadátgammen og en utedo. Den har tydelige, men forholdsvis lave voller og kan dermed være litt vanskelig å få øye på. Utedoen ligger helt inntil og delvis i tjæremilens vestre voll. I midten av milen er det hogd trær, og her ligger søppelrester. Tjæremilen er skjemet og utsatt for ytterligere ødeleggelse. Her bør det settes i gang tiltak ved at søppelet fjernet og utedoen flyttes. I tillegg anbefales informasjon, gjerne i form av en tavle ved gammen.
3. Tjæremilen ved **Čievra** (ID 123973) på nordøstsiden av Reisaelva ligger i god avstand til rasteplasser, men i et område med voksen bjørkeskog hvor det ser ut til å

være en del hogst. Rundt milen er skogen ganske åpen. Her bør det vurderes å merke eller skilte, slik at man kan ta tilbørlig hensyn til kulturminnet.

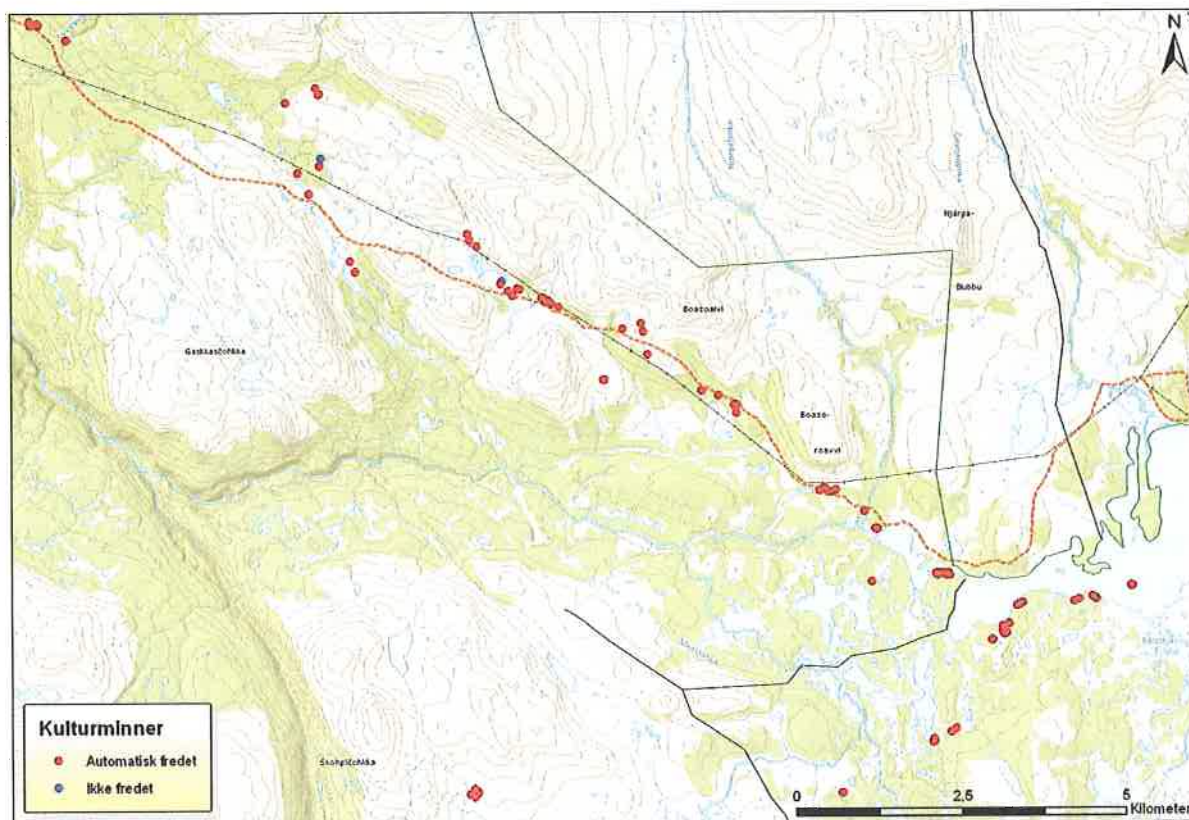
4. Tjæremilen ved **Nedrefoss** (ID 123976) på samme side av elva er trolig det kulturminnet som står i fare for å bli mest ødelagt framover. Den velbevarte milen er godt synlig og ligger kun 3 m fra stien mellom Naustneshytta og Nedrefosshytta på øversiden, og kun 2 m fra Reisaelva på nedsiden. Under feltarbeidet var det tydelige spor etter hvordan flommen har fjernet mer og mer av vollen som vender ned mot elva. Milen står i fare for å bli helt vasket bort. Dette er en naturlig prosess, hvor bevaring ikke er mulig.
5. Lenger opp elva, rett ovenfor **Nedrefosshytta**, krysser stien tufta etter brakken som skal ha blitt bygd av handelsmann P.B. Lund fra Nordreisa (ID 123977, se bilde innledningsvis). Veggvollen er tråkket noe ned i nordvest. Området er åpent og brukes en del til overnatting og i forbindelse med opphold på rasteplassen ca. 20 m mot sørvest. Under feltarbeidet ble det funnet søppel og toalett-papir rett ved tufta. Det ble i felt vurdert som vanskelig å endre stitraséen på grunn av terrenget, men pekt på muligheten for å bremse aktiviteten i forbindelse med rasteplassen. Før evt. tiltak blir iverksatt, bør verneverdien til kulturminnet vurderes nærmere.
6. På den andre siden av elva i **Nedrefossområdet** er flere kulturminner berørt av Nordkalottleden. Tjæremilen rett ved Nedrefosshytta (ID 123979) ligger kun 1 m fra stien. På en terrassekant mot elva ca. 50 m øst for milen ligger en gammetuft (ID 123980) som trolig har forbindelse til milen. Stien passerer kun 0,5 meter sør for tufta. Lenger opp krysser stien et ildsted (ID 123981). Ildstedets alder var vanskelig å bedømme og dermed dets vernestatus. Nordkalottleden passerer videre området med groper som antas å ha forbindelse til tjæreproduksjonen (ID 123983). Aktuelle tiltak er merking og skilting i tilknytning til Nedrefosshytta.
7. Tjæremilen ved **Imo** (ID 123988) ligger like inntil Nordkalottleden der den går opp til Imogammen. Milen har tydelige voller og er svært godt synlig. Stien krysser deler av avtappingssjakten i sørvest. Kun 10 meter mot vest ligger en rasteplass. Tjæremilen er skjemet av flasker og søppel som ble funnet i treoppbygningen i vollen. Her vil merking av kulturminnet og/eller omlegging av stien og rasteplassen være aktuelle tiltak, i tillegg til fjerning av søppel.

8. 15 m øst for tjæremilen ved **Imo** ligger tydelige rester etter en laftet hytte/gamme (ID 124037). Tufta ligger kun 3 m fra stien og i nærheten av en rasteplass. Det er stor furuskog i området, og to trær står rett ved tufta i nordvest. Midt i tufta vokser en ungbjørk. Aktuelle skjøtselstiltak er rydding av trær i og rundt tufta og merking av kulturminnet, evt. i form av en oversiktstavle ved Imogammen.

To av tjæremilene ved **Sieimma** omtales ikke som direkte utsatt i befaringsrapporten, men tas likevel med siden de ligger like inntil Nordkalottleden og kan være aktuelle i forhold til skjøtselstiltak:

1. Den velbevarte tjæremilen med treoppbygde voller (ID 123969, se bilde innledningsvis). Det vokser mange bjørke-trær i milen, og skjøtsel i form av rydding av trær og merking av kulturminnet bør vurderes. Milen har en høy potensiell opplevelsesverdi og formidlingsverdi siden den er så velbevart.
2. Velbevart tjæremile med tjærerenner (ID 133743). Milen er godt synlig fra stien og en rasteplass ca. 10 meter mot nord. Det ble påvist en del søppel i og rundt tjæremilen, dessuten en teltplass som lå like inntil vollen i nordvest.

5.5 Strekningen Sieimma til Imo (kartbilag 5)

Her ble det befart med utgangspunkt i Nordkalottleden, i samarbeid med reindriftn med Aslak Mortensen Utsi, Beahcegealli rbd. Bortsett fra en jakt- og fangstgamme (Arthur-gammen, ID 124043), noen nyere samiske teltboplasser og noen moderne ildsted, er alle kulturminnene automatisk fredete samiske kulturminner. Det dreier seg fortrinnsvis om árran, 35 i alt. I tillegg ble det sør for Boazuroavvi funnet et fangstanlegg med 7 fangstgroper (ID 124321).

Verdier

Området har stor tetthet på kulturminner. Kulturminnene er representative for den samiske bruken av området. Teltboplassene er påvist av Aslak Mortensen Utsi og har trolig stor tidsdybde. Gamle, overgrodde árran og nyere teltplasser opptrer side om side, på samme lokaliteter. Boplassene antas å ha stor identitetsverdi for reindriftn og for den enkelte i kraft av å være brukt fram til nyere tid. De ulike boplassmiljøene er: Luvddiidjohka/Luvddidvuopmi, Miehtavággi, Gironjávrrit, området sør for Boazoavvi og Ráisuoppal. Her ligger konsentrasjoner av árran på avgrensede områder som har vært i bruk på bestemte tider av året, og på områder som er sentrale i forhold til reinens beiter og trekkeier.

T.v. sennagressmyr i Miehtavággi. T.h. heahkel, redskap brukt til å banke sennagress mykt til bruk som skohøy. Funnet på teltboplass med ID 124109 i Miehtavággi. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Den første konsentrasjonen av árran ligger ved munningen av Luvddiidvuopmi og ved foten av Imovárri. Det dreier seg trolig om vårboplasser med tilknytning til et kalvingsområde lenger sør.

I Miehtavággiområdet er det registrert grupper av árran ved Lágošjohka øst for Skierbmájávri og inne i selve dalen. I følge Utsi er dette et tradisjonelt sensommer-/høstboplassområde med røtter langt tilbake i tid. De sørligste boplassene ligger ved sennagressmyrer. Funn av redskapet heahkel (se bilde over) på den ene vitner om høsting av denne ressursen. Området Skierbmárohttu er for øvrig omtalt som et samisk sommerboplassområde i nedtegnet intervjumateriale fra Nordreisa. Det skal dekke et område på sørøstsiden av Luvddiidjohka og kan omfatte noen av de registrerte lokalitetene.

Videre i retning Ráisluppal og Ráisjávri følger boplassene dalsenkningen som strekker seg fra Girončohkka og Njuolgavárri i nordøst til Boazoivi – Boazuroavvi og Vuolavárit i sørøst. Nordkalottleden følger denne traséen. Boplassene ligger svært tett, i et nærmest sammenhengende belte, og har spor etter både gammel og nyere bosetting. Også her dreier det seg om høstboplasser. En av de nordvestligste lokalitetene (ID 241134), i Gironjávritområdet, er en velbevart teltboplass som i følge Utsi var i bruk fram til 1970-tallet. I tillegg til árran ble det her registrert raier (staur til teltstenger), to av de tidligere omtalte heahkel og en luovvi. Også området i sørøst ved foten av Boazoivi har vært brukt fram til nyere tid og har vært lavvoplass for Aslak Mortensen Utsis onkel. Her ble det registrert 8 árran. Mens boplassene ved inngangen til dalsenkningen ligger på tørre, vindutsatte rygger med god utsikt over det omkringliggende landskapet, ligger de sørøstligste boplassene i utkanten av et skogområde og skjermet for vær og vind.

Forslag til tiltak og skjøtsel

Fangstgrop berørt av sti. Lokaltet 124321-1. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Nordkalottleden går gjennom områder med mye kulturminner (se kart neste side). Den mest utsatte lokaliteten er fangstanlegget vest for Ráisluppal (ID 124321). Anlegget består av 7 fangstgropene som ligger tett på og delvis i stien der denne passerer mellom foten av Boazuroavvi og et lite vann (kote 443), og før den krysser Njårgajohka. Stien, som her også fungerer som barmarksløype for firhjuling, går rett over vollen til den ene fangstgropa (ID 124321-1, se bilde). Nærmeste fangstgrop i nordøst (ID 124321-7) er berørt av en eldre sti som krysser gropa på nordsiden, men denne ser ikke ut til å være i aktiv bruk. Flere av de andre fangstgropene ligger umiddelbart inntil Nordkalottleden/kjøretraséen. For å bevare gropsystemet som helhet og skjerme det mot ytterligere slitasje, vil vi derfor anbefale at Nordkalottleden her legges om.

Flere árran er også direkte eller indirekte berørt. Under feltarbeidet ble det særlig pekt på en automatisk fredet árran på toppen av Imobakkan, ved Luvddiidvuopmi (ID 12046). Kulturminnet ligger kun 2 meter nordøst for Nordkalottleden. Stien går dessuten tett på flere ildsteder på strekningen Gironjávrrit – Boazoaivi. Alder og vernestatus på disse er usikker, langt fra alle er automatisk fredete samiske árran. Vi vurderer det derfor som nødvendig å foreta en kontrollregistrering før vi tar stilling til eventuelle justeringer av sti-traséen.

Deatnomuotki

Lengst i sør ligger et område med mange vann og elver som er kildene til Njállajohka. Dette området heter Deatnomuotki og er i følge Gaup det eneste stedet man naturlig kan krysse Njálláávži med reinflokken. Mellom vassdraget Poroeno Poadsoeädnu på finsk side og Deatnomuotkkijávri på norsk side går et smalt eid (muotki) på 300-400 meters bredde. Her krysser det finsk-norske grensegjerdet, i likhet med en gammel ferdselsvei som fremdeles er i bruk (se bilde under). Veien har opprinnelig gått over til den andre siden av grensen og ligger omtrent der grensen for nasjonalparken går i dag. I følge Gaup dreier det seg om en flere hundre år gammel raidvei, som ble beskrevet av Major Schnitler i forbindelse med grenseoppgangen mellom Danmark-Norge og Sverige på 1750-tallet. Den ble ikke formelt registrert i forbindelse med vårt prosjekt, men er altså et høyst verneverdig kulturminne.

Peer Gaup, Ráisduottar ibd., på den gamle ferdselsveien over eidet. Foto: Rudi A. Mikalsen.

På eidet ligger det en boplasslokalitet med 6 árran (ID 124369). Lokaliteten strekker seg fra bredden av Deatnomuotkkijávri i nord og utenfor grensen til nasjonalparken i sør. Den gamle ferdselsveien går rett over det ene ildstedet (ID 124369-1), som dermed kan antas å ha en betydelig alder. Ved sørenden av vannet fins også et lite fangstgropssystem på 3 groper (ID 124371).

Lenger nord på eidet, langs vassdraget i forlengelsen av Deatnomuotkkijávri, ble det registrert flere fangstgroper (ID 124361 og 124413), en čilla/bogastelle (ID 138-952, se bilde kap. 4.9), samt 7 spredt beliggende árran.

Mirkojohka

Árran med bearpmehat av stein ved Goikegorsa. Lokalitet 124508. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Mirkojohka er en elv som har sitt utspring på plataet ved foten av Sagge-Čierte og som munner ut i Fállejohka/Njállajohka i øst. Langs elva og på plataet ovenfor Goikegorsa ble det registrert en rekke teltboplasser fra eldre og nyere tid. Det dreier seg om høstboplasser, som i følge Peer Gaup har vært sentralt beliggende med tanke på å kontrollere reinflokkens høsttrekk fra Njállaláhku og over Njállaávži mot vinterbeitene ved Guovda-geaidnu.

På lokaliteten med 4 árran i høyfjellet ved Goikegorsa finner vi en árran med bearpmehat av stein (ID 124508, se bilde over). Blant de drøyt 100 árran vi registrerte i nasjonalparken og landskapsvernområdet, er ildstedet ved Goikegorsa det eneste som påviselig har hatt et slikt inngangsparti.

En annen boplasslokalitet som bør nevnes, er gruppen på 3 árran på en stor, flat terrasse langs vestbredden av Mirkojohka. Også den ligger over tregrensen. Her ble det påvist en stor grop på i underkant av 2 m i diameter og med ca. 50 cm dybde (ID 124484). Gropa er gravd ned i sandgrunnen på terrassen og ligger ca. 20 m unna nærmeste ildsted og ca. 3 m fra elvekanten. Den ble først tolket som en mulig fangstgrop. På grunn av den lille størrelsen og fraværet av andre groper i området rundt, ble melkegrop lansert som en alternativ tolkning. Det vil i så fall være den eneste vi har registrert i forbindelse med prosjektet, og tolkningen må sies å være usikker. Det kan dreie seg om en gammel og gjengrodd fangstgrop.

Reisverket til en gammel bealljegoahti ved Mirkojohka. Lokalitet 125005. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Når vi beveger oss langs Mirkojohka ned til skogbeltet og lavlandet på eidet Deatno-muotki, kommer vi til et boplassområde som har vært i bruk fra 1960- og fram til 1980-tallet. På et par av plassene står reisverket til bealljegoahtit/teltgammer ennå (se bilde). På nordsiden av elva ligger en lokalitet med to teltboplasser (ID 139114 og -116), hvor vi har overleveringer fra Peer Gaup om hvem som har bodd der. Gaup har også registrert lokaliteten. Det dreier seg om Aslak Johnsen Logje (f. 1924) med familie (ID 139114) og Nils Aslaksen Siri (f. 1907-d. 1980) med familie (ID 139116). Begge med tilhørighet til reinbeitedistrikt 36 Ráisduottar (Cohkolat/Biertavárri). Her har stått ommangoahti, som er et buestangtelt eller en teltgamme med ovn, lávvu, luovvi, sahárenko eller vedbukk og alt annet som har trengtes til familiens opphold. Boplassene var i bruk om høsten fra september til begynnelsen av desember og i tidsrommet 1960- og 70-tallet. Her var god tilgang på vann og ved og god utsikt over eidet og mot Fállečearru i sørøst. Det nyoppsatte sperregjerdet mellom Norge og Finland gjorde – i kombinasjon med den strategiske beliggenheten på eidet – plassen godt egnet for reindriften med tanke på å kontrollere reinflokkens trekk mot vinterbeitene.

Jiehtanasgorsa

Jiehtanasgorsa ligger nord for Mirkojohkadalføret og Goikegorsa og er, som det samiske navnet tilsier, en kløft som skjærer seg ned i viddelandskapet. Ved inngangen til skaret og helt ut på kanten av kløften finner vi en stor steinblokk som har gitt skaret dets navn (se bilde neste side). Steinblokken bærer navnet Jiehtanas, som er en samisk sagnfigur. Jiehtanas er en rise eller kjempe som levde i urtid, og som stivnet til stein da solstrålene fanget han. I følge Peer Gaup, som har registrert lokaliteten, brukes begrepet i Ráisduottar om

en stor og forsteinet stállu. Jiehtanas ved Jiehtanasgorsa har sin egen boplass, en stor framstikkende bergknaus i siden på kløften (se bilde under).

Jiehtanaslokaliteten ved inngangen til Jiehtanasgorsa. T.v. Jiehtanas sin boplass. T.h. "Jiehtanas ieš". Foto: Rudi A. Mikalsen.

I og ved Jiehtanasgorsa er det både gjerdeplasser, fangstplasser og boplasser. På et fjellplatå ved foten av Ságge-Čierte øverst oppe i skaret finner vi et gammelt gjerdeanlegg på ca. 500 meter i omkrets (ID 134136, se bilde kap. 4.10). Gjerdeplassen er naturlig avgrenset av ur og bratt fallende terreng ned mot kløften. Flokken har vært drevet inn i nordvest, der en flat rygg leder opp til fjells. Selve gjerdet består i nordvest av en 100 meter lang steinmur på 2-5 skift med steiner, bygd i forlengelsen av ur. Denne delen av gjerdet skal i følge Peer Gaup være over 200 år gammel og bygd av reineierne i Ráisdottar. Et strenggjerde av moderne type strekker seg videre rundt hele området og vitner om at gjerdeplassen har vært brukt helt fram til våre dager.

Like øst for den gamle gjerdeplassen ligger et område omtalt som et steingjerde (ID 139118, se bilde neste side). Det var i bruk før krigen. Her har naturens egne stengsler og hindringer virket til å holde reinflokken samlet innenfor området. Området er stort og med steingrunn og er avgrenset av kløften Jiehtanasgorsa i sør. Den steinete grunnen har hemmet bevegelsesfriheten til flokken. Ved et lite vann i nordøst ble det påvist streng etter en mulig fangarm. Like nordvest for lokaliteten ligger et moderne gjerde av staur og streng som ble bygd på 1960-tallet og satt i stand på 1980-tallet.

Området kalt steingjerdet, lokalitet 139118. Foto: Rudi A. Mikalsen.

Lenger østover langs elva ligger et boplassområde med 4 árran og et fangstanlegg med til sammen 4 čilla/bogasteller i ura. Både árran og čilla fordeler seg på begge sider av kløften. To av čillaene på sørsiden av kløften ligger tett på hverandre og rett ved vadestedet (ID 124552). Siden Jiehtanasgorsa har svært bratte sider ned mot elva, er dette den eneste plassen reinflokken kan passere. Det strategisk viktige vadestedet er trolig grunnen til at det er samlet flere boplasser, fangstanlegg og reingjerder i området.

Čiertegorsa

Det siste området vi befarte i forbindelse med prosjektet, ligger ved Čiertejohka i den nordre enden av Njállaláhku, før oppstigningen til fjells (Čiertegorsa). Her ble det registrert i alt 12 árran. De ulike lokalitetene tyder på bruk til forskjellige tider av året. To av dem (ID 124517, ID 124352 og -354) er trolig vårboplasser, siden de ligger der snøen tiner tidlig på våren. De øvrige (ID 124511, -515) er trolig høstboplasser.

På motsatt side av, og et stykke ned langs elva for teltboplassene, ble det registrert et lite fangstanlegg på 2 čilla (ID 124549). I likhet med Jiehtanasgorsa ligger čillaene også her ved vadestedet, eller den eneste farbare veien over Čiertegorsa for reinflokken (Čiertegorsageaidnu). Tettheten av boplasser vitner om betydningen av vadestedet.

6. Litteratur

- Eldnes, A. 1987 *Tjærebrenning i mile.*
- Hansen, L. I. & B. Olsen 2004 *Samenes historie fram til 1750.* Oslo.
- Högström, P. 1980 (1747) *Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker.* Faksimileutgave. Umeå.
- Imerslund, B. 1993 *Finske stedsnavn i Nordreisa.*
- Manker, E. 1953 *The Nomadism of the Swedish Mountain Lapps.* Stockholm.
- Qvigstad, J. 1926 *Lappische Opfersteine und heilige Berge in Norwegen.* Oslo.
- Rheen, S. 1897 (1671) En kortt Relation om Lapparnes Lefwarne och Sedher, wijdskiepellsse, sampt i många stycken Grofwe wildfarellsse. I *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliw* (red. K.B. Wiklund), bind XVII:1, s. 3-68. Uppsala.
- Sakshaug, J.-V. (red.) *Tjæremila.* Nord-Troms Museum, kildesamling.
- Sommerseth, I. 2009 *Villreinfangst og tamreindrift i Indre Troms: belyst ved samiske boplasser mellom 650 og 1923.* Doktoravhandling i arkeologi, Universitetet i Tromsø.
- Sveen, S.B. 2003 *Boazosápmelaš, boazu ja sutnu guohtoneanan: reinen, reineieren og reinbeitelandet.* Hovedoppgave i arkeologi, Universitetet i Tromsø (<http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/10037/110/1/thesis.pdf>)
- Tornæus, J. 1900 (1672) *Johannis Tornei Berättelse om Lapmarckerna och Deras Tillstånd.* I *Bidrag till kännedom om de svenska landsmälen ock svenskt folkliw* (red. K.B. Wiklund), bind XVII:3, s. 3-64. Uppsala.
- Vorren, Ø. 1962 *Finnmarksamenes nomadisme, bind I og II.* *Tromsø Museums Skrifter vol IX, 2.* Oslo.

Rapporter:

- Larsen, I. 2007 *Befaringsrapport for Reisa nasjonalpark og Ráisduottarháldi landskapsvernområde. Sámediggi/Sametinget.*
- Mikalsen, R.J.A. 2008/2009 *Befaringsrapport for Reisa nasjonalpark og Ráisduottarháldi landskapsvernområde. Sámediggi/Sametinget.*
- Sjølie, R. 2003 *Vern og forvaltning av samiske byggverk. Sámediggi/Sametinget.*
- Westrheim, S. 1981 Registrering av faste kulturminner i Reisavassdraget. I *Verneplan for vassdrag, nr. 191. 10 års verna vassdrag.* Tromsø.

Lovverk og forvaltning:

- Holme, J. (red.) 2005 *Kulturminnevern: lov, forvaltning, håndbevelse.* Bind II: Kulturminneloven med kommentarer. Økokrim.

Kulturminneloven av 1978:

http://www.lovdato.no/cgi-wift/wiftldles?doc=/app/gratis/www/docroot/all/nl-19780609-050.html&emne=kulturminnelov*&&

Naturmangfoldloven av 2009:

<http://www.lovdato.no/all/tl-20090619-100-005.html#33>

Plan- og bygningsloven av 2008:

<http://www.lovdato.no/all/tl-20080627-071-040.html>

NOU:

- NOU 1983:43 *Kulturminner og vassdragsvern*, s. 326-330.

Muntlige kilder:

Peer Gaup, reinbeitedistrikt 36 Ráisduottar (Cohkolat/Biertavárri)

Aslak Mortensen Utsi, reinbeitedistrikt 42 Beahcegealli

Dagfinn Kristiansen, Storslett